

A NEMZETI MÚZEUM
LEGRÉGIBB
PANNONIAI SÍRTÁBLÁI

HAMPEL JÓZSEF

R. TAGTÓL

23 KÉPES TÁBLÁVAL

(Ölvasatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1906. márczius 12-én tartott ülésén.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 áll. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 3 kor. 60 áll. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 áll. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 áll. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 áll. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddétől.* 1 kor. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 áll. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 áll. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 80 áll. — V. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zámbi és ohati apátságok. *Balássy Ferencztől.* 80 áll. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 20 áll. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskovszky Victortól.* 80 áll. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól.* 1 kor. 20 áll. — X. Az európai vasúti ügy fejlődései és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. — XI. A paraszti vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 60 áll. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Báltól.* 40 áll.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 áll. — II. Az 1699-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 áll. — III. Forgách Ádám és Báthory Sónia ékszerének történetéből. *Majláth Báltól.* 40 áll. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 áll. — V. A jászékunok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. *Kozma Ferencztől.* 60 áll. — VII. A Hajdúk kibékítési kísérlete Inánchon 1697-ben. *Majláth Báltól.* 40 áll. — VIII. A Petrarca Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 áll. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetési a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 áll. — X. Franciaország magartartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásával szemben. *Wertheimer Eddétől.* 40 áll.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képművei. Irta *Vaisz Ignác.* 20 áll. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Árpádtól.* 80 áll. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 60 áll. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 áll. — VI. Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 áll. — VII. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Dr. *Ortvey Tivadartól.* 1 kor. — VIII. A keszthely-dobó sirmező. *Lipp Vilmostól.* 20 áll. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkaneczezfár íratái Magyarország kormányzásáról. *Marczali Henrikől.* 80 áll. — X. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 1 kor. 20 áll.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. *Hampel Józseftől.* 40 áll. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Kandra*

A Nemzeti múzeum legrégebb pannoniai sírtáblái.

Folyamatban van a Nemzeti múzeum gazdag római lapidariumának újabb közzététele, mert a mióta Desjardin és Rómer az ő ismeretes munkájukat¹⁾ 1873-ban kiadták, kétszer akkorára emelkedett a Nemzeti múzeumban egybegyűjtött római kőemlékek száma és mert a római emlékek tanulmánya az említett mű megjelenése óta tetemesen előbbre haladt. Ebben a haladásban legtöbb része van a Corpus Inscriptionum jeles szerkesztőinek, nevezetesen, a mi vidékünk szempontjából, Mommsennek és Domaszewszkynek, a kitől bírjuk Mommsen művének 1893-ik és 1902-ik évi kibővítését és a pótlások kapcsán tudós magyarázatok sokaságát.²⁾

Hazai íróink közül többen vettek részt e nagy fölratos gyűjtemény létesítésében és a pannoniai kutatást értekezésekkel is előbbre vitték.³⁾ A külföldön különösen németországi szak-

¹⁾ Acta nova musei nationalis hungarici. A Magyar nemzeti múzeum római feliratos emlékei. Desjardin Ernő francia szövegét . . . magyarította, bővítette és külön pótlékkal kiegészítette Dr. Rómer Flóris. LXI. táblával és egy térképpel. Budapest, MDCCCLXXIII. fol. 202 l.

²⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 1873. Mommsen. — Vol. III. Supplementum. 1893. Domaszewski. — Vol. III. Additamentorum Supplementum. — Auctarium. — Addimenta postrema. — Mantissa addendorum. 1902. Domaszewski.

³⁾ A C. I. L. szerkesztői által a Corpusban fölhasznált irodalom szerzőit lásd. C. I. L. III. k. 413—414. l. De Pannoniae inferioris inscriptionum auctoribus. 1893.; III. k. Supplementura. 1669—1670. l. és 1902. Supplementum LXXII—LXXXIII. l. — *Hampel József:* Aquincum történetének vázlata. Arch. Közl. VIII. k. 1870. 148—189. — U. a. Pannoniai costume-

társaink tettek közre fontos dolgozatokat, melyekre új múzeumi kiadványunknál támaszkodhatunk. Ezúttal azokat emeljük ki névszerint, melyek a jelen értekezés kidolgozásánál voltak segítségünkre.¹⁾

A Nemzeti múzeum pannoniai kőemlékeinek új ismertetésében a történeti szempontra kívánjuk a fősúlyt fektetni; nemcsak azért, mert a chronologiai egymásutánban domborodik ki leginkább az ő jelentőségük, de azért is, mert helyi jellegű gyűjteményben, mint a múzeumiban, a fölíratos anyag aránylag csekély kiterjedésű vidékről kerülvén együvé, a helyi történet mozzanatai tarthatnak legtöbb figyelemre igényt, inkább mint az intézmények szerves egésze, vagy a földrajzi sor, mely a C. I. L.-ban a dolgok természetes rendje szerint főfelosztási alapul kínálkozott.

A Nemzeti múzeum emlékeinek túlnyomó száma fővárosunk területéről, a régi Aquincum vidékéről való,²⁾ innen a Duna

képek. Arch. Ért. 1880. XIV. 308—316. — U. a. Aquincumi temetők. Budapest Régiségei. 1891. III. k. — U. a. Az Eraviscus nép emlékei. U. o. 1892. IV. k. — *Fröhlich Róbert*: Aquincumnak római fölíratai. Budapest Régiségei. 1891. III. k. és 1892. IV. k. — *Dr. Kuzsinszky Bálint*: Az aquincumi múzeum és műemlékei. Budapest Régiségei. 1897. V. k. — U. a. Aquincum római fölíratai. U. o. 1899. VI. k. — U. a. Újabb műemlékek az aquincumi múzeumban. U. o. 1906. VII. k. — U. a. Római fölíratok az aquincumi múzeumban. U. o. 1904. VIII. k. — U. a. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét. Arch. Ért. 1894. XVIII. k. 115—118. — U. a. Császári sírleletek. Arch. Ért. 1902. 28—32. — U. a. Egy ószónyi kőemlékről. Arch. Ért. 1903. XXIII. 63—64. — U. a. Római kőemlékek a Dunántúlról. U. o. 221—234. — U. a. Két györmegyei antik emlékről. U. o. 401—404.

¹⁾ *Joseph Klinkenberg*: Die römischen Grabdenkmäler Köln's. Bonner Jahrbücher. 1902. 80—185. — *R. Weyand*: Form und Dekoration der römischen Grabsteine der Rheinlande im erste Jahrhundert. U. o. 185—239. — *Bruno Schröder*: Studien zu den Grabdenkmälern der römischen Kaiserzeit. U. o. 46—80. — *von Domaszewski*: Die Benefiziarierposten und die römischen Strassennetze. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Trier. 1902. 158—211. — *Harald Hofmann*: Römische Militärgrabsteine der Donauländer. Wien. 1905.

²⁾ A mióta a székesfőváros Aquincumban helyi múzeumot létesített, a Nemzeti múzeum gyűjtése már nem terjed Aquincumra. Ezen érdekes múzeum római kőemlékeinek a száma ez idő szerint megközelíti a másfél-százat; lásd *Dr. Kuzsinszky Bálint*: Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése. Budapest. 1905.

mellékén fölfelé Ó-Szönyig (Bregetio), lefelé mintegy Eszékig és Mitrovicáig, nyugotfelé mintegy Pécsig és Veszprém meg Komárom megye találkozási vonaláig terjed a szorosabban egymáshoz csatlakozó lelőhelyek területe. Csapán elvétve van egynéhány emlékünk Szombathely vidékéről, az Alduna tájáról meg Erdélyből.

Természetes, hogy a kőemlékek a szerint, hogy fölíratosak vagy fölíratokat nélkülöznek, más-más tekintet alá esnek. Az építészeti vagy szobrászati emlékek különválnak és a csoportosításban hátrább fognak állíttatni mint a fölíratos kövek, már csak azért is, mert ezektől az ő chronológiájukra is áradhat fény.

A fölíratos emlékek között ismét különválnak azok, melyek közvetlenül keltezhetők, azoktól, melyeknek a keltezése csak mintegy összetett bizonyítékok alapján ejthető meg valószínűséggel, kisebb-nagyobb biztossággal.

Az előbbieket fölíratos tárunkban meglehetősen számmal vannak. Számuk a százat fölülhaladja. Keltezés előfordul a császárok tiszteletére állított emlékeken, a császárok vagy más hatóságok parancsára állított műveken, mérföldmutatókon s egyéb emlékeken, végül elég számmal találunk kelteztet katonai emlékeken vagy u. n. áldozati oltárokon.

A kutatók számára az ily kelteztet emlékeket a C. I. L. kiadói földolgozásra készen állították be nagy művükbe, sőt a fölíratok egyes csoportjaihoz fűzött tanulságos bevezetéseikben és jegyzeteikben meg is vonták a történeti tényekre vonatkozó eredményeket.

Kevésbé kedvező a helyzetünk fölíratos emlékeinknek azon túlnyomó nagy tömegével, a sírkövekkel szemben, melyekre nézve csak a C. I. L. megjelenése óta indulhatott meg a kor-megállapító munka. A korhatározásra törekvő munka most jóformán az imperium romanum egész körében van folyamatban és Pannoniára nézve az az illusztrált magyarázó lajstrom, melyet a Nemzeti múzeum készül közzétenni, lesz hivatva a kutatók összehasonlító tanulmányainál hasznos alapul szolgálni. A síremlékek nagy tömegéből ezúttal azokat kívánjuk kiemelni, melyekről nagy valószínűséggel kimutatható, hogy a pannoniai sírkövek közt a legrégebbek, vagyis a Kr. u. első századból és a következő század elejéről valók.

I.

Már a C. I. L. kiadói adtak helylyel-közzel módot a régebb és utóbbi keletkezésű síremlékek elkülönítésére, sőt egyes emlékeknel közvetlenül megjegyezték, hogy a legrégiebbekből valók.¹⁾ Hasonlóképp tett Hübner, midőn az ő írásmintáinak gyűjteményében nem szorítkozott arra, hogy vidékek és korszakok szerint állított egybe szabatosan keltezett emlékek alapján írásprobákat, de reá utalt egyes síremlékekre is, melyeket egymásik oknál fogva korábbi vagy utóbbi korszakokba helyezett.²⁾ Ugyanó azután fölírtani kézikönyvében a C. I. L. és az »Exempla« alapján általános criteriumokat is állapított meg, melyeknek segítségével a síriratok chronologiai megállapítását lehetőnek vélte.

Ez előmunkálatok alapján haladtak tovább a kutatók, legutóbb Klinkenberg a Köln városának, Weynand pedig az alsó és felső Germániának első századbéli síremlékeinek megállapításában és a korhatározó főbb vonások jellemzésében. Ez a két módszeres dolgozat teljes sikerrel járt és hasonló kísérleteknél hasznos segítségül szolgál.

Az ő megfigyelésük nem szorítkozik epigraphikus jellemvonásokra, de a históriából nyert biztos adatokon elindulván, a szöveg által szolgáltatott tanulságokat bőségesen fölhasználja és velök együtt minden egyes emlék tektonikáját, a rajta jelentkező figurális ábrázolást és ornamentikáját is belévonja a korhatározó támpontok közzé.

Ily gondos és körültekintő módszerrel Weynand a két Germániából fennmaradt kétszáz síremléknek, mely az első században keletkezett, mintegy húsz évről húsz évre állapítja meg a chronologiai egymásutánját és Klinkenberg, a ki különösebben kölni emlékekre szorítkozván végezte ugyanazt a munkát és hasonló elvek szerint járt el, ötven síremléket birt az első század számára lefoglalni. Ezeknek kortani megállapításában, függetlenül Weynandtól, megegyező eredményekre jutott.

A két rajnai kutató dolgozatait Harald Hofmann a Duna-vidéki katonai síremlékek csoportosításánál már felhasználta és

¹⁾ P. o. a. C. I. L. 10479. számú fölírtánál.

²⁾ Exempla scripturae epigraphicae latinae. 1885. 126—130.

ezzel jelentékenyen vitte előbbre Pannoniára nézve a nehéz problema megoldását. A végső megoldás, természetesen, csak akkor remélhető, a mikor az összes pannoniai síremlékekről lesz ábrás lajstromunk.

A Dunántúl éjszakkeleti vidékének romanisatiójáról alig három-négy éve változott meg a közvélemény, mely igen sokáig Mommsen felfogásának a hatása alatt állott. A C. I. L. harmadik kötetében pannoniai szakasza bevezetésében (1873-ban) úgy vélekedett Mommsen, hogy Augustus az illyricumi provincia alatt a Drávaig terjedő vidéket értette. Csupán 1885-ben, az ő római históriájában látszott a nagy kutató hajlandónak arra a fölfogásra, hogy már az első század folyamataán a Dráván túl a Dunáig terjedt a római hatalom, de az új tartomány határaitól még ekkor sem volt hajlandó azt hinni, hogy valóban a Duna jobb partjáiig terjedtek.¹⁾

Már 1871-ben Aquincum történetéről közzétett vázlatomban más nézetem voltam; fölfogásomat a régi szerzők szószerinti magyarázatából merítettem. Úgy véltem, hogyha Augustus maga († 14 Kr. u.) azt mondja, hogy ő Illyricum határát a Dunáig terjesztette ki (protulique fines Illyrici ad Istri fluminis ripam), akkor az egész Dunántúli partot kell érteni Carnuntumtól Singidunumig, mert mind a két pontról tudjuk, hogy római kézen volt. Nem tételezhető föl, hogy a Dunát jelezte volna birodalmi határnak Illyricumban, hogyha csupán a Dráva és Száva közé eső Dunapart lett volna római kézen. Római polgárok a júliusi családbeli uralkodók idejében nemcsak a Dráva-Száva közben mutathatók ki nagy számmal, de a tartomány éjszaknyugoti sarkában is, a hol már a század első tizedeiben keletkezhetett Scarabantiában municipium. Julia Scarabantia nagyobb számú polgárság nélkül nem kapott volna önkormányzati jogot. Tacitus

¹⁾ Mommsen: Röm. Geschichte V. k. 188. l. Die weiten, aber wenig zur Ansiedelung einladenden Striche östlich vom Raabfluss und nördlich der Drau bis zur Donau sind wohl schon seit Augustus zum Reiche gerechnet, aber vielleicht u. nicht viel anderer Weise als Germanien vor der Varusschlacht; hier hat die städtische Entwicklung weder damals noch später rechten Boden gefunden, und auch militärisch ist dieses Gebiet wenig oder gar nicht belegt worden. Dies hat sich erst in Folge der Einverleibung Daciens unter Traian einigermassen geändert...

(Ann. IV. 5.) szavait, hogy Kr. u. 23-ban két legio volt a Duna partján, (ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia) nem szabad kétségbe vonni; semmi ok sincs arra, hogy a hivatalos kútforrásokból dolgozó írók anachronismussal vádoljuk. Claudius császár (41—59) Savariában kiszolgált római katonákból coloniát alapít, ugyancsak az ő idejében létezik a Dunán hajóhad s ez megmenti Vannius quád királyt, mikor saját országából kénytelen menekülni. Nem lehet ily hajóhadat képzelni a parton szervezett biztos megálló és védelmi pontok nélkül. A század első felében Tiberius (14—37) és Claudius alatt (45) ismételten értesülünk sarmata csapatok betöréséről, melyeket visszavertek a rómaiak, a mi nem történhetett volna meg, hogyha az országot a rómaiak meg nem szállották volna; sőt határozott adatunk is van arra, hogy római sereg (50-ben) a Dunát Palpellius Hister alatt megszállja és arról is értesülünk, hogy a csapatokhoz az ujjoncokat magából a tartományból szedték. (Tac. Ann. XII. 29. legionem ipsaque e provincia lecta auxilia pro ripa componere).

A katonaszedés föltételezi, hogy a Dunántúl kezdettől fogva ujjonczozási kerületekre volt fölosztva. Fröhlich helyesen utalt arra, hogy e katonai kerületek a bennszülött néptörzsek hatáiraival egyeztek meg, ezért említik az első századi elbocsájtott katonákat az ő katonai okmányaikon törzsneveikön.¹⁾ Ez ujjonczozási kerületekről tehát legalább is már az első század első negyedében létezett hivatalos jegyzék Rómában és több mint valószínű, hogy Plinius összeírásában, mely a Kr. u. hetvenes években készült, a följegyzett népek nevei a hivatalos katonai kerületek törzskönyvéből vétettek.

Legiók táborozását állandó katonai várakban a Duna mellékén a Domitianus (81—96) előtti időkben nem bírjuk ugyan kimutatni, ellenben gyalogos és lovas segédesapatok létezése Pannoniában, az elbocsájtó okmányok tanúsága szerint, már Domitianus előtt is névszerint kimutatható. Az első századból huszonegy cohorsról és kilencz alaról van névszerinti tudomásunk.

Mindezeknél fogva elég okunk van föltételezni, hogy Augustus szavai teljes értékük szerint fogadhatók el és ennek követ-

¹⁾ Budapest Régiségei. III. k. 151. l.

kezménye gyanánt bátran állítható az a vélelem, hogy a katonai oltalom alatt római kereskedők és iparosok, hivatalnokok és földművelők is telepedtek meg a tartomány éjszakibb vidékein.

Még nagyobb biztosságra emelte e fölfogást Domaszewski legutóbb közzétett értekezése a római utakat őrző beneficiariusokról és magáról az egész határvidéki útrendszerről¹⁾, melyet római segédesapatokkal a tartomány állandó birtokba vétele kedvéért építtettek meg az első században. Pannoniában ez utak a tartomány délnyugoti sarkában létezett Aemmonából indultak ki és sugárszerűen éjszakra és keletre a Dunáig értek, a hol mindig több egyesített segédesapat őrizte az út elejét, úgyszintén harántosan futó utak is kötötték össze a főutakat és az utak keresztezésére is csapatokat raktak. Ez volt a módja annak, ahogy Pannoniát a rómaiak hatalomba vették és az első században megszállva tartották. Domaszewsky az első századbéli katonai szervezetet helyesen támadó rendszernek nevezi, megkülönböztetésül a Hadrianus óta követett módtól, mely inkább védelemre mint támadásra gondolt; ezóta nagy hadtestek (legiók) által épített és rendes katonasággal megrakott erős falazott várak szolgálják a birodalmi limes védelmét.

Domaszewsky fölfogása szerint a segédesapatok már jóval Domitianus előtt szállják meg a Duna vonalát és szerinte Aquincumban, mielőtt itt, akár a legio II. adiutrix, akár a legio X. Gemina (107—114), az ő legiói várát megépíté, állott könnyű lovas csapat, csak úgy mint Intercisaban (Duna-Pentele) és egyebütt is, a hol a hadi utak a Duna partját érték.

H. Hofmann,²⁾ tovább fűzve Domaszewski gondolatát, utal arra, hogy a tartomány széleire helyezett alak betanítására és rendben tartására a legiókból tapasztalt katonákat küldtek, a kik azután itt altiszti rangban működtek. Ily római jogu altisztek sírfömliratai megmaradtak és mikor azt látjuk, hogy római polgári joggal nem bíró segédesapatoknál való szolgálati minőségük is föl van tüntetve, ez anomáliának tetszhető jelenségre csak most bírjuk a helyes magyarázatot megadni.

¹⁾ Westdeutsche Zeitschrift etc. 1902. 158—211.

²⁾ Röm. Militärgrabsteine der Donauländer. Wien. 1905.

A segédesapatok védelme alatt már az első században szállotta meg az országot békés római polgárság és az egyébként is a római műveltségre nagyon hajló bennszülöttek jóformán néhány nemzedék alatt nemcsak a római disciplinához szoktak, de a rómaiak nyelvét is megtanulták, miről a vidékünkön járt Velleius Paterculus már 30-ban Kr. u. ad szavahihető hírt. Mily rohamosan hódított a római műveltség vidékeinken, arról tanúskodhatik az a figyelemre méltó jelenség, hogy helységek és bennszülöttek nevei ugyan igen nagy számmal éltek túl az idők viharait, de eddig a celták nyelvéből egyéb nyom nem akadt a jóformán celtáktól lakott vidéken és talán még erősebb érv a romanisatio mellett az a másik tapasztalás, melyre szintén a megmaradt fölíratok adják az alkalmat, hogy rendszeren három nemzedék alatt történt meg egy-egy család kivetkőzése régi nemzetiségéből. A nagyapa még pusztán celta néven szerepel, a második nemzedék a celta név mellé római nevet is vesz föl, a harmadiknál gyakran már teljesen elesik a celta név, csupán római néven szólítják. Természetes, hogy ez az átváltozási folyamat útszéli helyeken volt leggyakoribb, a hol a belföldiek sűrűbben érintkeztek római katonákkal és római polgársággal. Félreeső helyeken lassúbb volt a folyamat, de ily helyekről ritkábban is kapunk köemlékeket és hogyha kapunk, a keltezésük alighanem átlag későbbre teendő, míg a főhelyekről származó katonai, római polgári vagy barbár síremlékek közt, az előadott okoknál fogva, nagy valószínűséggel olyanokat is állapíthatunk meg, melyek az első századból valók, vagy legalább is Hadrianus korában (117—138) keletkeztek.

Midőn az emlékeken azzal a szándékkal megyünk végig, hogy a korhatározó jellegeket keressük, elsőnek kínálkozik az írás, melyről tudjuk, hogy időszakonként változott, miként Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja.

¹⁾ *Exempla scripturae epigraphicae latinae*. 1885.

taljuk, hogy csak általában és hosszabb korszakok kereteiben nyerhetünk tőlük útbaigazítást. A hanyatló rómaiság lapidaris írása szembetünőleg különbözik a korábbi századok határozottabb, szabatosabban vésett és egységesebb jelleget mutató írásától. Azért a C. I. L. szerkesztői ismételtelen mondhatják egy-egy nem keltezett fölíratról is, hogy »későbbi« korbéli, értve ezalatt a IV. századot és az utána következő századokat.

Arra is találunk példákat, hogy a IV-ik századot közvetlenül megelőző századokba utalnak egy-egy fölíratot; de ekkor már nem oly biztos az ítéletük. Az okát könnyű kitalálni. Az írás jellege nemcsak korok szerint változik, de más-más azon környezetek különbözősége szerint, melyekben a fölírat keletkezik. Tökéletesebb a nagyobb városokban, melyekben tapasztalt kőfaragók készítik azokat és szabatos a katonaságnál is, melynek halottas emlékei rendszerint különben is több gonddal készültek mint más egyéneké. Rang szerint is változik az emlékek dísze és szabatos munkája és végül, ha messze, félreeső helyen keletkezett valamely síremlék és szegény ember sírját jelezte, az ú. n. legjobb korban sem várhatunk jeles kőfaragást, mert akkor s ott is gyakran tapasztalatlan laikusok készíthették. Legkevésbé alkalmas korhatározásra az írás, a mikor az első és második századot kell megkülönböztetni, mert úgy látjuk, hogy csupán a második század végén állott be hanyatlás a közemlékek írásában; Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja. Hübnertanulságos összeállításából¹⁾ minden laikus is láthatja.

Midőn ezen korszak első századbéli részének csoportját a második századitól különválasztani törekszik és a halottas emlékekre is reá tér,¹⁾ akkor óvatosan nyilatkozik: »Eiusdem fortasse antiquitatis (Domitianus koráról van szó) monumenta sunt aliquot sepuleralia in Pannonia inferiore et in Norico reperta militum atque hominum, ut nomina decent barbara, peregrinorum. Exempla eorum proposui nulla cum aetati certae attribui nequerunt vel raras exhibeant litterarum formas, memoro exempli gratia haec: Mursense Nigri Bataronis f(ili) Sveltrii

¹⁾ I. h. 126—127. lap.

equitis Aravacorum in cippo alto sculptum cum militis imagine anaglypha (C. I. L. III. 3286.)¹⁾ Lussoniense Opli Laepoci Volsetis f(ili) Aexilvatis vet(erani) (C. I. L. III. 3322.)²⁾ Poetovionense Vibeni Vanni f(ili) et Mar(ciae) Crispinae coniugis et Marcii Vibiani f(ili) (C. I. L. III. 4149) Sed possunt haec facile etiam ad Traiani aetatem pertinere, cui aliqua cum probabilitate videtur tribuendus esse titulus Sirmiensis (ut videtur) cuius partem exhibui (n. 377.)³⁾ Ad Hadriani imperium pertinet, quae satis male scripta est, basis Aquincensis (n. 373.); eam studio sane quodam elegantiae non vera arte, superat Raetica Pii (n. 374.). Eiusdem aetatis est, quae aliquam sane habet perfectionem, quamvis provincialem, basis magna Aquincensis legati alicuius Pannoniae inferioris (n. 375.), notabilis ea est propter litterarum contignationes singulares. Hadrianae fortasse aetatis i. e. inter antiquissima regionum illorum numeranda videntur praeterea monumenta haec Aquincensia Q. Frendulli Rufi Vicetini armorum custodis legionis nomine omisso (C. I. L. III. 3549), Brogimarae Dallonis f(iliae) (C. I. L. III. 3594)⁴⁾ Juliae Uttae Epponis fil(iae) (C. I. L. III. 3598.)⁵⁾ Scripti sunt tituli illi omnes, quorum exempla proponere supersedi, litteris non male delineatis quidem i. e. ad bona exempla factis, sed male incisus.*

Mint látni fogjuk, Hübner, a C. I. L. nagy gyűjteményének egyik leghivatottabb munkatársa, helyes tapintattal ítélte meg az itt idézett emlékek korát, ámbár óvatossággal hangsúlyozta, hogy inkább vélelme, mint elég biztos criteriumok vezetik a chronológiájukban.

Néhány támpontot az ő epigraphiai kézikönyvében sorol föl, értem az írás szövegére vonatkozókat. Hazai kutatóink közül Kuzsinszky Bálint föl is használta, mikor legutóbb pannoniai síremlékek korhatározásával foglalkozott.⁶⁾ Hübner szerint utal az alvilági isteneknek szóló följánlási formula D(üs) M(anibus) hiányára. A formula nálunk az első században még ritka. A szöveg

¹⁾ Sorozatunkban alább 2. szám. (5. tábla.)

²⁾ Sorozatunkban 13. sz. (15. tábla.)

³⁾ Sorozatunkban 21. sz. (1. tábla.)

⁴⁾ 44. sz. (14. tábla.)

⁵⁾ 46. sz. (17. tábla.)

⁶⁾ Budapest Régiségei. VII. k. 22. lap. és Arch. Ért. 1903. 226. l.

nominativusban nevezi meg az elhunytat és h(ic) s(itus) e(st) betűkkel szokta ottlétét tanusítani. A név maga is az ő többféle alkatrészével bizonyult időhatározó támpontnak. Régibb síriratokon a római polgárnak idézik előnevét, családi és vezetéknevét, szülőföldjét és a tribust, melybe családja tartozott; ugyancsak az első században szokás volt a gentilicium után az apa előnevét megemlíteni és görögösen a korábbi időben az f(ilius) kimarad. Hogyha katonáról van szó, a régibb időben nemesak a hadtest volt megnevezve, melyben az elhunyt szolgált, de a centurio neve is volt mellé téve, ki az elhunytak a főnöke volt.

Most Weynand,¹⁾ a rajnavidek felső és alsó germániai sírköveken tett megfigyelések alapján a szövegezés dolgában még szabatosabb eredményekre jutott. A pannoniai síremlékek szövegeire is fontosak az ő megállapításai; mert több pannoniai legio közvetlenül a Rajna vidékéről került Pannoniába, segédcapataink jó része is onnan jött, sőt vannak támpontjaink arra, hogy (valószínűleg hadtestek kíséretében) polgáremberek is jöttek Germaniából Pannoniába; végül föltehető, hogy pannoniai származású csapatok, melyek a Rajna mellékén állottak, veteránusaikat ide küldték hazájukba.

Weynand tapasztalásaiból átveszünk a legiókra vonatkozólag néhány adatot. A legio I. adiutrix valószínűleg 70-ben már Germániában volt, alighanem Mainz közelében, onnan a nyolczvanas évek végén ment Pannoniába. A legio X. gemina harmincz éven túl (70—107.) volt Germania inferiorban (Noviomagusban), ezután hét esztendeig Aquincumban állott (107—114). A legio XIII. gemina Kr. után 14-ben felső Germaniában (Vindonissa) időzik, onnan már a negyvenes években, Claudius alatt, jut Pannoniába. A legio XIII. gemina Augustus halálakor Mainz, közelében volt, onnan 43-ban Britanniába, 70-ben Germaniába, a 90-es évek elején Pannoniába került.

A cohorsok- és álákról nincsenek oly nagy számmal biztos adataink; mégis néhány segédcapatot is idézhetünk, mely nyugotról került ide. Déli Germaniából jött az ala I. praetoria civium Romanorum és a Coh. III. Lusitanorum equitata, mind a

¹⁾ Form und Decoration der röm. Grabsteine. Bonner Jahrb. 1902. 185—239.

kettő ittléte 85-ben már bizony kimutatható. A batavok első három cohorsa alighanem a leg. II. adiutrixxel együtt 83—98-ban Britanniából került ide. A cohors Callaecorum Lucensium már 60-ban Kr. u. van Illyricumban, azután századokig maradt itt, épügy a Cohors I. Hispanorum, valamint a Cohors I. Alpinorum és mások (lásd Pauly-Wissowa Ala és Cohors cikkekben.)

Weynand az írást szándékosan nem vette alapul az időhatározásnál; ezt már azért sem tette, mert az időhatározásnak ez a módja azonnal fölmondja a szolgálatot, mihelyt az írás kevésbé gondos.

Mindkét Germaniából való kétszáz sírirat dátumát adja és meg bír különböztetni három időszakot: I. Kr. u. 40-ig; II. 40—60-ig és III. 60—114-ig tartó időközökben csoportosítja az emlékeket.

Általában azt lehet mondani a római polgárokról, hogy kiírják az első időszakban a praenomen, gentiliciumot, az apa nevét, a tribust és a domust vagy origot; a cognomen az első időben gyakran hiányzik, utóbb használják, 42—43 körül már általános a használata. Az origot katonai fölíratokban Hadrianus óta már nem említik, mert akkor a legiót arról a vidékről egészítik ki, a hol áll. Hogyha az origot a fölíratokban kiírják, az a vélemény áll, hogy az első századból való vagy a második század első feléből származik a felirat.

A szöveg szerkesztésében a H(ic) S(itus) E(st) és hasonló formulák a Rajna mellékén csak az első században dívnek, 90 után már nincs reájuk példa. A D(is) M(anibus)-ra Germaniában 40—60-ig vannak az első példák, az első században még ritka, úgymint a második század elején is; utóbb általánossá válik a használata, de magában a D(is) M(anibus) hiánya az időhatározásra nem bizonyított elég biztos criteriumnak.

A szöveg szerkesztésére e három időszakban jellemző, hogy rövid mondatokból áll és a befejező formulák változatosabbak mint a későbbi századokban. A kort meg a szolgálati éveket katonai köveken genitivussal fejezik ki. Végül a szövegközi rövidítésekre nézve jellemző, hogy a rövidítés a szótag végével talál össze.

Pannoniában mostanában hiányzanak az előföltételek arra, hogy húsz-harmincz éves határokhoz kössük a síriratok korát.

Nincs oly sok, oly biztos történeti adatunk a tartomány első századbeli állapotaira, mint Germaniában; azért csupán egészőkben érvényesíthetjük az ott tapasztalt időhatározó criteriumokat. Egyelőre tanácsos beérni azzal, hogy a későbbi időszakok felé Hadrianus uralma korát (117—138) tekintjük azon szakasznak, mely a régibb kort befejezi és átmenetül szolgál újabb szokásokra.

Különösen Pannonia éjszakkéleti részére szól ez a tanács, hol a daciai hadjáratok idején és közvetlenül utánuk oly változások állottak be, melyekről azt kell hinnünk, hogy akár mint okok, akár mint fontos tények következményei hatottak az itteni viszonyokra.

A messze földről, Britanniából Pannoniába került legio II. adiutrix talán csak Hadrianus alatt állandósult meg végkép Aquincumban; épügy társa a legio I. adiutrix Bregetioban. A második század elején megváltozott a vidék kormányzási beosztása. 105 körül ketté válik a tartomány és Alsó-Pannonia helytartója Aquincumban székel, a minnek természetes következménye, hogy az összes tartományi főtisztviselőkben érdekelt családok is itt vannak. Római polgárok egyébként már az első században is meglehetősen számmal voltak itt, mert másképp nem adhatta volna meg Hadrianus a községnek az önkormányzati jogot. Ismeretes, hogy ő róla nevezték Aquincumot municipium Aelium Aquineumnak.

A municipiumban erős romanisatio érvényesült; néhány nemzedék alatt a barbár lakókat is átváltoztatta, mert a segédszolgálatokban teljesített hadi szolgálat meghozta a benszülött veteránusoknak a polgári jogot.

A síriratok szerkezetéről a Rajna vidékén nyert tanúságok egészőben véve Pannoniára nézve is érvényesek és hogy helyesen vélekedünk e részben, arra tanúság és mintegy ellenpróba lehet a C. I. L. daciai szakasza, a mely természetesen csupán a daciai hódítást követő időkből tartalmazhat római síriratokat. A szerkezeti módra, mely Pannoniában Hadrianus koráig használatos, amott csupán kevés példát lelünk¹⁾, míg Pannonia éjszakkéleti részéből csupán a N. múzeumban félszáznál több emléket idézhetünk.

¹⁾ C. I. L. III. k. Dacia. 800., 840., 1197. és 7650. sz.

II.

A történeti adatokra és a síriratok szerkezetére fektetvén első sorban a korhatározást, három csoportban ismertetjük a N. múzeumnak a félszáz számot fölülmuló legrégibb síremlékeit.

Az első csoportba (1—14. sz.) soroljuk a katonák emlékeit.

A második csoportba (15—32. sz.) foglaltuk az idegenből jött és a belföldi római polgárok, valamint a szabadonbocsájtottak emlékeit.

Végül a harmadik csoport (33—56. sz.) teljesen a belföldi celtaságra vonatkozó emlékeket foglalja magába.

Első csoport. Katonák és hadastyánok emlékei (1—14. sz.)

1. szám (2. tábla). *M(arcus) Valerius Anifidus F(oro) Iul(io) mil(es) leg(ionis) X g(eminæ) (centuria) Vibiani stip(endiorum) VIII h(ic) i(acet).*

A fölíratot a hossznegyszögű sirtábla alsó felében léczből és páczából alakított keret fogja körül. A felső mélyített négyszögmezőt síma párkány kereteli be és benne babérleveles koszorút faragtak ki, melynek két ágát alul szalagsokor köti össze, míg fön a két ág végeinek a közén négyszirmú virág ül. A sirtábla fölül sávval szegélyezett háromszögű orommal végződik; felső csúcsa letört. A ferdén álló sávokat belső szélükön páleza és lécz szegélyezi. Az orommező közepén páleza áll függélyesen, melyre egy jobbra és egy balra irányuló delphin farka tekerődzik. A páleza felső vége letört, valószínű hogy háromágú volt.

A tábla mészkőből való, magassága 1.95; szélessége 0.91; vastagsága 0.15.

A táblát találták Ó-Budán, az u. n. Filatori töltésnél, a honnan 1882-ben került a N. múzeumba. Fröhlich Róbert közölte (Arch. Epigr. Mitth. XIV. k. 75. l.), utóbb Domaszewski (C. I. L. III. k. 10517.) adta ki. Fröhlich arra figyelmeztet, hogy Anifidus szülőhelye Gallia Narbonensisban volt és Forum Julium a tribus Aniensishez tartozott, hivatkozván Kubitschekre (Imperium Romanum tributim descriptum 208. l.), továbbá arra is utal, hogy a legio X. gemina táborozása Aquincumban nem előzheti meg Trajanus korát, a kinek idejében a legio II. adi(utrix), melyet a X. gemina itt megelőzött, még Germaniában állott volna, a miben Mommsenra hivatkozik (C. I. L. III. p. 482.)

Egyúttal idéz más két fölíratot a legio X. geminának Ó-Budán való tartózkodása idejéből (C. I. L. III. 3550 és Arch. Epigr. Mitth. XIV. 68. l. 49. szám = C. I. L. 10479.). Domaszewski is (i. h.) kiemeli a fölíratos emlék régi voltát »Titulus insignis; nam propter originem militis et scribendi simplicitatem, qua heredis nomen non enuntiat, ad primum tempus spectat, quo legio X. gemina castra posuit in Pannonia. Fortasse haec legio ante provinciam Pannoniam divisam castra habuit Aquinci eique successit legio II. adiutrix.« Az időhatározást utóbb még pontosabban szabhatta meg Ritterling (De legione X. gemina), ki a X. legio itteni tartózkodását a 107—114. évekre tehetette. 1899-ben Budaujlakon a Császárfürdővel szemben épült katonai üdülőház építésénél egy leg. X. geminabeli veteránusnak került elő a sirtáblája, mely nemcsak a sírirat szerkesztési módja, de a tábla tektonikája és a felső mező koszorús díszje miatt is összehasonlítható a múzeumi emléktáblával. Dr. Kuzsinszky Bálint közzétette s magyarázta (Budapest Régiségei 1900. VII. 31. l. 22. szám alatt); Domaszewski is közzétette (C. I. L. III. 15162.) A fölírat így szól: Tib(erius) Tiberi filius Cla(udius) Satto Camboduno vete(ranus) leg(ionis) X. g(eminæ) h(ic) s(itus) e(st), an(norum) LX. Ulpia Ursula coniugi pient(issimo) t(itulum) p(osuit). Látni való, hogy a kempteni születésű Satto a legióját csak úgy követte Germániából ide, mint társa Anifidus s így nem kell csudálni, hogy e síriratokon a Germániából ismert síriratok szerkezetet találjuk. Mindkét esetben hiányzik a »D(is) M(anibus)« dedicatio; egyiken h(ic) i(acet), a másikon h(ic) s(itus) e(st) fordul elő. Régi szokás szerint mindkét esetben meg van mind a három név és az origo; Anifidusnál, a ki szolgálatban volt, még a centuria is meg van nevezve, melyben szolgált. Anifidus sírírata anynyiban mutat régibb jelleget, hogy nem nevez meg haerest és epigrammatikus rövidségével túlsz Satto emléken. Hogyha mindezekből és a legio X. gem. történetéből nem is bírnök a két emlék korát megállapítani, Satto feleségének »Ulpia«-nak a neve is mutatná, hogy Trajanus kortársairól van szó. — H. Hofmann (Röm. Mil-grabsteine 17. l.) tehát helyesen azt hiszi, hogy ezek a koszorús emlékek a II. század kezdetéről vagy az első század végéről valók.

2. szám (5. tábla). *Niger Bataronis filius Sveitrius eques ala Aravacorum ann(orum) XXXVII stipendiorum XVII h(ic) s(itus) e(st) Marcellus et Publius consobrini idem heredes posierunt.* A fölíratos mező a hosszénegyszögű keskeny táblának több mint felső felét veszi igénybe. Erősebb és keskenyebb pálczából és közberakott hornyolatból alakított keret szegélyezi. A tábla két szélén egész magasságában falpillér vonul, lába talpzatán hornyolatot és gyűrűt mutat, feje lécz tagból, meredek hornyolatból és abacusból alakul. A pillérek legalul quadratikus mélyített tért fognak közbe, melyen jobbra nyargaló lovas domborművét ábrázolták; a ló lassú járásban, jobbik mellső lábát térdben emeli, a lovasnak a felső teste sérült és csupán bal keze, mely a ló nyaka felé nyúl, látható világosan.

A két pillért a pillér fejéig emelkedő egyenes szárú máknövény díszíti; az egyenes száron a felső negyed táján levélkehely köríti a szárat, fölül pedig az érett mákgyümölcs ül a száron. A pillérfejek közti teret két lehajló borostyánágot ábrázoló lapos dombormű ékíti. A pillérfőkön párkány nyugszik, és rajta lapos orom emelkedik; az orom két hajló oldalán párkány és mellette két pálczatag szegélyzi az orommezőt, melynek közepét hatszirmú virág, két alsó esücsát pedig szárral bíró borostyánlevél ékíti.

A tábla mészkőből (?) való; magassága 1:50, szélessége 0:52; találták 1810-ben Eszéken, honnan 1867-ben mint Malesevics Sándor ajándéka került a nemzeti múzeumba. Közölte legelőbb Koller Proleg. in hist. Épp. Quinqueeccles. 63. l.; utóbb Römer Arch. Közl. VII. 187. l. — Römer-Desjardin 92. l. 168. sz. és Mommsen C. I. L. III. k. 3286. A fölírat szerkezete az első Kr. u. századra vall. Megjegyzendő az életkor meg a szolgálát éveinek genitivussal való kifejezése, az apa neve a f(i)lius elhagyásával görög mód szerint és a mi egyébként más barbarok névjelzésében is közönséges szokás. Bataro hazáját nem tudjuk, Niger Sveitrius már római nevekké bir. A sírkő korának a megállapítására az Ala Aravacorum története adhat támpontot. Pannoniában, valószínűleg Taurunumban és Mursában állott az első század nyolczvanas éveiben, talán már előbb is, és valószínű, hogy a kilenczvenes években vagy már előbb Domitianus Moesiába helyezte, a hol 99-ben állott. (V. ö. Cicho-

rius »Ala« czikk, Pauly—Wissowa encyclopaediájában I. k. 1230. l.) Hübner (Exempla scripturae epigr. lat. 1885. 126. l.), mint láttuk, szintén hajlandó ezt az emléket Domitianus, esetleg Trajanus korából származtatni.

3. szám (5. tábla). *T(itus) F(lavius) Bonio Qu(i)ri(na?) Andautonia, eques alae Frontonianae tur(ma) Ingenui an(norum) XXXVIII stip(endiorum) XVI h(ic) s(itus) e(st) Campanus eques alae eiunde(m) heres — a talpuzaton — t(itulum) m(emoriae) p(osuit).*

Az írásra szolgáló mélyített négyszöglet a kő alsó felét foglalja el és léczból meg pálczából alakított keret szegélyzi. A felső mélyített négyszögletet mind a négy oldalán sima párkány keríti be. A mezőben kifaragott dombormű csöndes lépésben balra haladó lovon ülő katonát ábrázol. A lovas nyergen s a nyereg alatt mélyen lecsüngő takarón ül; fején talán sisak van (?), balján a vállát is borító hosszénegyszögű paizs csüng. A mező felső párkányán párkányos szélű orom emelkedik, a két hajló párkányt belül két lécz szegélyzi; az orom mezejében hatszirmú virág domborodik ki.

A tábla mészkőből készült és valószínűleg a budai vidékről került a nemzeti múzeumba; magassága 1:95, szélessége 0:86. Römer-Desjardin 169. sz. alatt közli leírását és képét; Mommsen közli szövegét C. I. L. III. 3679., melyet itt követtünk. Leginkább meglehetősen gyöngén sikerült betűi miatt R.-D. a II. század második felére utalták az emléket; pedig világos, hogy a szöveg szerkezete miatt ez is az első századból való. Hiányzik rajta a D(is) M(anibus) dedicatio, az elhunyt neve minden alkatrészával, a tribus és származási hely megnevezésével nyitja meg a fölíratot, nemcsak a csapat, de a csapatosztálya (turma) is meg van említve, melyben mint lovas szolgált; következik kora és szolgálati ideje genitivusban, utána h(ic) s(itus) e(st) és végül meg vannak nevezve örökösei, a kik az ő számára az emléket fölállították. Látni való, hogy a fölírat ugyanazzal a szerkesztéssel készült, melyet első századbeli rajnavideki és pannoniai sírfölíratokban megszoktunk. Szülővárosáról már a korábbi magyarázók is megjegyezték, hogy a mai Scitarjevóban létezett, a Száva mellett, nem messze Zágrábtól. Bonio római polgár volt és miként szülőhelye a tribus Quirinaba tartozott. Hogy római

polgár létére mégis segédszolgákban szolgált, érthetővé vált Domaszewski magyarázatából, mely szerint a dunántúli vidék első századbéli foglalását segédszolgákkal végeztették és ezekbe a tartomány déli határain állomásozó legiókból küldtek a kellő disciplina fönntartása kedvéért legionáriusokat, ezúttal a legiót kísérő lovasságból kiszemelt lovast. Az ala prima Tungrorum frontonianáról Cichorius összeállítása alapján (Pauly-Wissowa I. 1267. l.) tudjuk, hogy valószínűleg Dalmatiából került Pannóniába, a hol a nyolczvanas évekből vannak ittletének tanúságai, egyik emléke Tétényen tűnt elé; a második században Daciában használják, Antoninus Pius idejében (145—161 között) már ott van; legtöbb emléke Alsó-Ilosván maradt, a mit már R.-D. emlitenek. — H. Hofmann (Röm. Mil. — grabst. 53. l. 41. sz. képpel) értekezik az emlékről és úgy vélekedik, hogy a betűk idoma szerint legkorábban az első század végétől való.

4. szám (7. tábla). *Nertus Dumnotali (ilius) veteranus ala Hispanorum I sesquiplicaris lingonius auster annorum LX septendecimorum XXXVI h(ie) s(itus) e(st) Valens frater h(unc) (titulum) m(emoriae) p(osuit)* — ostor idoma az alsó mezőben — (ratri).

A hosszú, keskeny sírlapnak megvan legalsó érdes része is, mely a földben állott, ezután mélyített négyszög lap következik, mely két egymással szemben álló kakast ábrázoló domborművet mutat; a két kakas nem küzd egymás ellen, de közösen egy köztük emelkedő búzakalászt foszt meg szemeitől és alulról kezdte a munkát. A mező négy sarkában fölül két nagyobb, alul két kisebb rózsza domborodik ki, a rózsák mindig négyszirmúak és minden szírom kétkarélyú. Ezt a képes mezőt sima párkány szegélyzi. A felső párkányon áll a két oszlop, mely oldalt az írásos mezőt bekereteli. Az oszlopok lába két-két gyűrűből alakult, tövük ferdén futó gyűrűvel díszes, a fej gyűrűn áll egymás fölé emelkedő két sor levélből alakul, az alsó sor leveleinek a végéi csekélyebb kihajlásúak, a felső levelek erősebben görbülnek. Az oszlopokon csekély magasságú gerenda fekszik.

A gerendán két széles de alacsony fali pillér áll, alul két lécz, fölül egy lécz határolja sima tövét, a feje egymás fölé helyezett két levélsorból alakul. Az így bekeretelt mezőben középett rövid ujjú, körülövezett tunicában, mely a térdig sem ér, szem-

közt áll a szolgálta és mindkét kezével fogja a feléje forduló két ló gyeplőjét; mindegyik ló hátán rajta van a takaró és a nyereg; mindegyik ló emeli egyik mellső lábát.

A kis mező pillérjein erősebb gerenda nyugszik és innen emelkedik körszelvény idomú hajlással egy sávós és kettős léczű párkány, mely fülkemélyedést szegélyez. A fülke közepén rövid hajú és rövid szakállú férfifej domborodik ki, rövid nyakkal és a váll felső szelvényével. A mészkőből készült tábla magassága 3.04, szélessége 0.85, vastagsága 0.23. Találták Budaujlacon a Zsigmond-utczai 66. sz. telken 1881-ben s ugyanazon évben került a nemzeti múzeumba. Közzétettem az Arch. Értesítőben 1881. I. 169. l. — utóbb Diener közölte az Arch. epigr. Mitth.-ban VII. 91. és Domaszewski a C. I. L. III. 10514. száma alatt. Legújabbban fénykép után készült ábra kíséretében értekezett róla H. Hofmann Röm. Militärgrabsteine der Donauländer. A síremlék kora a szöveg alapján a Kr. u. első század végére vagy a második század első évtizedeire tehető. A hosszú szolgálata miatt két ló tartására jogosított egykori lovas keleti Franciaországban született gallus volt, mire saját és atyja neve is engednek következtetni. Neve a D(is) M(anibus) dedicatio mellőzésével nominativusban nyitja meg a sort és ennek megfelel a h(ie) s(itus) e(st) formula, kora és szolgálati évei genitivusban állanak. Az örökös ténykedése ezúttal valamivel terjedelmesebben jut kifejezésre és különös figyelemre méltó az ostor, melylyel lovakkal foglalkozó bennszülötteknek szóló emlékeken többször találkozunk. Nertus az ala prima Hispanorumban szolgált. Ezen ala történetét még nem lehet elég szabatosan megállapítani (vsd ö. Pauly-Wissowa I. 1248. l.), még azt sem lehet biztosan tudni, hogy ugyanegy-e ez a lovassági csapat azzal, melyet máskor ala prima Hispanorum Arvacorum neve alatt találunk. Még az első században kerülhetett Germániából a Duna mellékére és valószínű, hogy a daciai hadjáratban volt része, utóbb is Daciában maradt. H. Hofmann (Die röm. Mil.-grabst. 40. l. 28. sz. és 89. l. 62. sz. képpel) röviden megemlékezik az emlékről és csupán a kakasnak, mint bátor állatnak a jellemző szerepét emeli ki, mely, mint Marsnak szentelt állat, helyén van katonai síremlékeken. A két «gallus» talán ezézés Nertus gallus származására.

5. Csonka tábla, a fölírat épségben maradt. *D(is) M(anibus) Axeto curator alae I. Thracum) h(ic) s(itus) e(st) Ulp(ia) Ingenua bene m(erenti) et Ulp(ia) Optato et Ulp(iae) Sensutae fil(is) vivis et sibi viva p(rosuit) cura(n)e G(aio) Arrunt(ia) Postumo (h)erede.*

A fölíratos mezőt pálczából és léczből alakított keret szegélyezte, melynek felső oldala sérült, alsó oldala pedig letört. A keret mellett két oldalt fönmaradó sávot valószínűleg az egész tábla hosszában két szélén pálczás kerettel szegélyezték, melyen belül kecsesen hajló leveles inda vonult végig; a hajlásokban fölváltva borostyánlevél és három kerek szíromból álló száras levél áll.

A fölíratos lap felső kerete fölött harántosan álló alacsony párkányon a mélyített mezőben balra fordult ló és előtte ember áll, mindkét alak fölül a törés következtében megcsonkult. A ló testéről a térden alulig csüng le a hosszú takaró, meglátszik a gyepő is, melyet az előtte álló egyén baljával fog. Kevésbé biztos a jobb két mozdulata és magyarázatra szorul az egyenes pózna, melynek most csak az ember bal kezéig érő darabja maradt meg. Ugy képzeljük, hogy a lovas-csapat gazdájának a táblájával végződött, miként az annonát is ily póznás táblácskával jelezték.

A töredék mészkőből való és mai magassága 0.98, szélessége 1.0. Találták 1905-ben Duna-Pentelén Hermann I. szőlejében. Ismertette dr. Mahler Ede az Arch. Ért. 1905. évi folyamának 231. lapján.

Axeto segédesapatnál szolgáló bennszülött, nem birván connubium jogával, felesége nem is nevezi férjének, nem is ő a törvényes örökös, de Caius Arruntius Postumus, római polgár, a ki az özvegy megbízásából a síremlék föllállításáról, nyilván a (dús) örökség terhére, gondoskodott. Az asszony és leányának nomenje azt mutatja, hogy Trajanus korából való az emlék (98—117), ámbár a bene m(erenti) szólás alapján későbbre tennők. E korra vall, hogy az elhúnyt neve nominativusban kezdi a sort és összhangban van vele a h(ic) s(itus) e(st)-féle formula. Egyéb időhatározó mozzanat lehetne a thrákok első szárnyának duna-pentelei tartózkodása, hogyha sorsát szabatosabban ismernők. Cichorius egyelőre csupán annyit tud róla, hogy a Kr. utáni II. század közepe óta Tétényben állott (Pauly-Wissowa I. k.

1265. l.) Teljes neve akkoriban volt: ala I. Thracum veteranorum sagittariorum c. R.; lehet, hogy az első században még nem ez volt a neve.

6. Csonka sirtáblának csupán a fölíratos része maradt fön, annak is hiányzik az első sora. *Sirmiooptio coh(ortis) I. Alp(inorum) eq(uitatae) (centuria) Maximí an(norum) XLVI stip(endiorum) XXVI h(ic) s(itus) e(st) titulum P(ublius) Fl(avius) Rufinus eq(ues) buc(cinator) coh(ortis) eiusdem) h(eres) ex (testamento) f(ecit).*

A töredék mészkőből való; magassága 0.67, szélessége 0.88; találták Duna-Pentelén, ismertették Römer-Desjardin 189. sz. s Mommsen C. I. L. III. k. 3352.

Az első alpesi vegyes segédesapat altisztjének a nevét nem ismerjük, de okunk van hinni, hogy római polgár volt, mert Sirmiumból származott. A korjelző ismérvek között a (név és) rang nominativusa és megfelelőleg a »h(ic) s(itus) e(st)« formula említendő, továbbá a kor és szolgálati évek megjelölése genitivusban. Örököse a cognomennel (Rufinus) van megnevezve, a mi csupán azt mutatná, hogy ez emlékekkel az első század felén túl vagyunk. A cohors I. Alpinorumról tudjuk, hogy 60-ban Kr. u. már Illyricumban állott (Pauly-Wissowa VII. k. Cohors) a Cohors I. equitataról csak annyit, hogy a II. században Kóm-lódön székelte.

7. szám (19. tábla). Fölül-alul csonka sirtábla. *D(is) M(anibus) P(ublius) Ael(ius) P(ublíi) f(ilius) Maecia Mestrius Pelag(onia) optio leg(ionis) II ad(iutricis) (centuriae) Attei Dextri an(norum) XXXVIII stip(endiorum) XVIII h(ic) s(itus) e(st) optiones leg(ionis) eiusdem) . . .*

A sírfölírat, melyet Mestriusnak, a legio II. adiutrix tisztjének tisztársai szenteltek, úgy van szerkesztve, hogy az előbbi fölíratok fejtegetése után fölöslegesnek látszik a szöveg egyes alkatrészeiben észlelhető korhatározó mozzanatokra visszatérni. Az elhúnyt Pelagóniából (Macedóniában) való. Az a tény, hogy származása külön föl van tüntetve, következtetni enged Trajanus korára, arra az időszakra, mikor idősebb legionariusok idegen földi származását még kiirták. Hadrianus idejében (117—138) ez már nem volt indokolt, mert a legio II. adiutrix már a pannoniai polgárságból egészíthette ki magát. H. Hofmann (Röm. Mil.-grabst. 77. l. 61. sz. 54. ábrával) az elhúnyt neve

— P. Aelius — után azt véli, hogy Hadrianus idejében lépett a hadseregbe.

Az írást szegélyző keret pálczából és léczből alakult, a keret körül futó párkányt is léczkeret szegélyzi és a két függélyes párkányon borostyán inda vonul végig a bekeretelt téren. A felső párkányon a mélyített felső mezőt jobbra-balra pillér s előtte álló fél oszlop határolja. Két plinthuson az oszlop lába erősebb gyűrűt, gyöngébb gyűrűt, ismét erősebb gyűrűt, gyöngébb gyűrűt, hornyolatot és újból gyűrűt mutat. A fej gyöngébb és erősebb gyűrűből s rajta egy sor levélből alakul, rajta fekszik az abacus és az abacuson a gerenda két léczcel felső szélén, mely fölött csonka a kő.

A képes mezőt oldalt határoló pillérekből a közepük fölött mindegyikből gyámkó ugrik ki, melynek tagozása lécz, hornyolat, lécz, pálcza és abacus, rajtuk körszelvény hajlású párkányos ív emelkedik, mely erősebb párkányból és mellette két léczből alakul. Az ív két lehajló oldala fölötti háromszög mindegyikében ötlevelű rosetta van kifaragva, minden szírom kétrétű.

Az ív alatti mezőben az elhunytat az ő rangját jelző módon ábrázolták; szemközt áll, feje letört, jobbában földre állított fejéig érő erős pálczát tart, baljában hossznegyszögű táblát és stilust(?) fog. Nyakán tekereses ránczokba csavart kendő van és elől két keskeny csúcscsal lecsüngő, egyenes vonalban összeérő paenula, melynek fölületét hullámvonalas inda díszíti; ezalatt hosszú s bőujjú tunica látszik, mely a czombig ér és övvel körülszorított, az övről jobbra a rövid kardja lóg le, mellette két nyelvdomú szallag s lábán rövidszárú czipó.

Az emlék mészkőből való; magassága 1.76, szélessége 1.03, vastagsága 0.21. Találták 1814-ben Ó-Budán. Legelőbb ismertették az Acta Musei Nat.-ban I., 242. l. 29. sz. — Utóbb rajzzal kiadták Römer-Desjardin 138. sz. alatt. — Mommsen C. I. L. III. 3530. sz. — és legújabbán fénykép után készült ábra kíséretében H. Hofmann i. h. 77. l. 54. ábra.

8. Csonka síremlék; megmaradt az első sor híján a fölírat.
 Proculus Sa(v)aria optio leg(ionis) II ad(i)utricis
stip(endiorum) VI an(norum) XXV h(ic) s(itus) e(st) V(aleria)
Procula mat(er) et Val(erius) Fuscus fra(ter) t(itulum) m(emo-
riae) p(osuerunt).

A csonka tábla mészkőből készült, magassága 0.43, szélessége 0.90. 1881-ben Vácra került a nemzeti múzeumba; Vácra Ó-Budáról, vagy Szent-Endréről származhatott Migazzi kardinális idejében. Mommsen C. I. L. III. 3570. sz., utóbb Domaszewski C. I. L. III. 10525. sz. — Közöltem az Arch. Ért. 1882. II. k. 67. lapján és Diener Arch. Epigr. Mitth. VII. k. 86. l.

A Proculus melléknévű sabariai polgár, a ki az Aquincumban székelő legio II. adiutrixban altiszti rangra emelkedett, valószínűleg még Trajanus, legkésőbbben Hadrianus császár kortársának tekintendő, a mikor szokás volt a származási helyet a síremlékeken kiírni. A fölírat többi korhatározó jelzőjét az előbbieket után mindenki könnyen fölismerheti.

9. Csonka sírtábla. *D(is) M(anibus) Ti(berius) Cl(audius) Dasius veteranus leg(ionis) (II) ad(i)utricis h(ic) s(itus) e(st) vix(it) ann(is) . . . Cl(audia) Irene liber(ta) nomine colleg(ii) Cereris patrono pientissimo et sibi f(ieri) c(uravit).*

A ronesolt fölíratú tábla alul és felül hiányos. A fölíratos lap teljesen megmaradt, pálczás és léczes keret szegélyzi. A felső párkányos keretű mélyített mezőben jobbra egy férfi, balra egy női alak törzsképeinek határozatlan körvonalai maradtak meg. A férfi öltözetéből a cerék körüli övet véljük fölismerhetni.

A fölírat a régibb és későbbi szerkesztési szokás átmeneti pontján készülhetett. A régibb módot képviseli az elhunytnak megnevezése nominativusban és a megszokott h(ic) s(itus) e(st) formula. Az újabb szokást, hogy D(is) M(anibus) ki van írva, hogy az elhunyt csak a három névvel szerepel, sem tribusa, sem szülőhelye, sem apjának neve nincs kitéve; továbbá nem genitivussal jelzik az életkorát, de föltűnik az utóbb állandóan szokásos vix(it). Aquincum, mikor ez a fölírat készült, már municipium volt; mert csak autonom városban létezhetek collegiumok, milyen a Ceresről elnevezett temetkezési szövetkezet, melynek az elhunyt védnöke volt és melynek nevében az ő szabadonbocsájtottja, Claudia Irene, neki és önmagának ezt az emléket állíttatta.

10. szám (1. tábla). *P(ublio) Tarrutenio Stell(atina) (tribu) Proculo Taurinis evocato leg(ionis) II ad(i)utricis stip(endiorum) XLVI an(norum) LXVII h(ic) s(itus) e(st) C(aius) Cornelius*

Felix cornicularius praefecti legionis eiusdem heres) ex (testamento) (faciendum) (uravit) et immunes et discentes)

Hossznégyszögű táblán síma párkány és két erős léczből alakított keret foglalja be az íráslapot. A keret fölött lapos orom, melynek mezejét párkány és a hajló oldalakon két lécz szegélyzi. Az orom fölötti derékszögű háromszög mezőket egy-egy akanthus levél borította; de azoknak fölülete most már részben lekopott, részben megcsontult. A fölíratot találták Ó-Budán; közölte Mommsen C. I. L. III. 3565. sz. A fölírat megelőzi azt a korszakot, midőn a legiókat arról a vidékről ujenczozták, a hol állomásozott; ez időpont Hadrianus alatt következett be. Az Augusta Taurinorumból behívott Proculus valószínűleg akkor került vissza a legiójához, mikor azt Trajanus a daciai hadjáratba vitte és akkor halt meg 46 évi szolgálat után, mikor a legio már Aquincumban székelt. A szöveg fogalmazása is a második század elejére talál. Még említik az elhunyt minden nevét, a tribust is, még a szülőhelyét, a szolgálat és kor évei genitivusban állanak, a régies *h(ic) s(itus) e(st)* sem marad el, ellenben még nem jelenik meg a *D(is) M(anibus)*. Újabb szokás, hogy az elhunyt nevét dativusba teszik. Örököse a tábori főnök altisztje, kihez az emlék felállításában a külső szolgálattól mentes katonák és a katonai iskola tanoncjai csatlakoztak.

11. *D(is) M(anibus)* (a felső párkányon) *Aelio Messio veterano ex praef(orio) al(ae) X Flavia Ingenua coniugi pientissimo posuit h(ic) s(itus) e(st)*.

Hornyalatból és pálczából alakított keret szegélyzi a harántos hossztengelelyel bíró íráslapot; a keret körüli párkány a baloldalon valószínűleg megcsontult. A fölírat szövege a *D(is) M(anibus)* előfordulása és a dativusban szereplő név miatt, továbbá a *pientissimo* superlativus miatt későbbi, II. századbelinek látszik. Evvel összevág az előnév és cognomen használata. Viszont az ósdi formula *h(ic) s(itus) e(st)* használata mutatja, hogy két kor szokásai egyesülnek benne.

A tábla magassága 0·40, szélessége 0·51; találták Pécsen. Ismertette Römer-Desjardin 375. sz. Mommsen C. I. L. III. 6453.; cf. Eph. Epigr. II. n. 588.; Domaszewski C. I. L. III. 10286.

12. Csonka sírtábla. *C(ai)o V(alerio) C(ai) fil(io) Claudi(a) Secundo Aemon(a) veterano legionis II adi(utricis) an(norum)*

LX h(ic) s(itus) e(st) collegium) fab(um) et centonariorum) posuit).

A fölíratot környező keretből csak a felső és baloldali rész maradt meg épségben, a keret pálczából, hornyalatból és léczből alakult. A keretet környező párkányt külső belső szélén erős lécz szegélyezi és a két szegély között nagylevelű borostyáninda lapos domborműve díszíti.

A fölírat ugyanoly átmeneti jellegű mint a megelőző. A veteranus nevében még szerepel az apa neve és meg van említve tribusa és a származási helye: Emmona, a mai Laibach táján. A régi idők óta megszokott *h(ic) s(itus) e(st)* még szerepel, de nem talál már a névragozással, mely dativust mutat. Ez ingadozáshoz járul, hogy a kor évei még genitivusban állanak. Már Fröhlich jegyezte meg, hogy Secundus nyilván valami hivatalt, viselt a kézművesek és ponyvakészítők testületében és ezért kapta tőlük az emléket. A collegium létezése mutatja, hogy Aquincum már municipium volt, így tehát a fölírat keletkezése legkorábban Hadrianus uralmának az elejére találhat, vagyis az első század huszas éveiben keletkezhetett.

A tábla budai mészkőből készült; magassága 0·85, szélessége is 0·85. Valószínűleg Ó-Budáról került Migazzi kardinális idejében Vácra, honnan 1857-ben a Nemzeti múzeumba jutott. A fölíratot közölték Schönwisner, Katanchich és Sestini. — Újabbban rajzban is adták Römer-Desjardin 155. sz. — Kiadta Mommsen C. I. L. III. 3569. és Eph. Epigr. II. n. 663.; Domaszewski C. I. L. III. 10519., végre Fröhlich Budap. Rég. 1892. IV. 133. 1.

13. szám. (15. tábla). *Oplus Laepceus Volsetis (filius) Aexileas veteranus) ann(orum) LIII sty(endiorum) XXIX h(ic) s(itus) e(st) Lucius) Petillius C(ai) (filius) heres) posuit).*

A hosszú, keskeny tábla kettétört, de egyébként ép. Az írást erős pálczából és léczből alakított keret foglalja körül, a keretet síma párkány szegélyzi és keskeny síma párkány választja el a keretet a felső résztől. Az oldalsó párkányok szélesebben folytatódhatnak és fölül tompa szögben csucosodnak. Az oldalsó párkányok fülkét szegélyeznek, mely fölül félkörben hajlik és félkörű szélét keskenyebb síma párkányos ív határolja. Az ív és a sarokpárkány közötti mélyített alapon két delphint farag-

tak ki, melyeknek feje kifelé fordul, míg a farkuk egymásba fogódnak.

A fülkében Laepocus mellképét látjuk. Sima arcú, rövid hajú ember, nyaka tövén a tunica keskeny szélét látjuk és fölötte bőredőjű köpenyt, mely egész mellét borítja és csupán a jobb karon nyílik.

A tábla mészkőből készült; magassága 2·85, szélessége 0·78; találták 1790 körül a kömlódi Battyán-sáncz alatt; 1815-ben gr. Apponyi Antal ajándékozta a nemzeti múzeumnak. Közzétették Miller, Katanchich és Koller. Kép kíséretében kiadták Rómer-Desjardin. Közölte Mommsen C. I. L. III. 3322. A fölírat szövege még az ósdi forma szerint készült. Nevében még az apai név szerepel, a hogy az örökös is megnevezi az atyját. A névbéli nominativusnak megfelel a szokásos formula h(ic) s(itus) e(st) és a kor meg a szolgálati évek genitivusban állanak. Neve után az elhúnyt görög származású lehetett; mely hadtestben szolgált, az ugyan nincs megmondva, de valószínű, hogy segédcsoportba beosztott legiobeli katona volt, a ki ott telepedett le, a hol szolgált volt s ha ez helyes föltevés, akkor alighanem a Kömlődön állomásozó első alpesi cohorsban szolgált (vsd. ö. C. I. L. III. 428. 1.)

A sírtábla korát valószínűséggel még az első századra tehetjük. Hübner (Exempla script. epigr. lat. 1885. 126. l.) is azt hiszi ez emlékről, hogy Domitianus vagy Trajanus idejéből való.

14. Csonka tábla. *T(itus) I(ulius) (atyja neve) f(ilius) Pol(lia) (cognomen kezdete) etes o. . . [mil(es)] [leg(ionis) II.] ad(iutricis) (centuria) Iul(i) . . . iri an(norum) XXX stip(endiorum) XII h(ic) s(itus) h(eres) [t(itulum) p(osuit).]*

A táblának csak egyik széle ép, az is fölül-alul csonka; a fölület valószínűleg folyó víz hatása következtében kopottas; a fölíratos lapnak csak bal oldalán és alul is kissé látszik a széle.

Mostani hiányos állapota daczára határozottan állítható, hogy a fölírat még az ósdiak közé tartozik. Erre mutat az apa nevének a kiírása, a tribus, a szülőhely kiírása, a név nominativusa (?), melynek megfelel a h(ic) s(itus) formula, a legiobeli század megjelölése, melyben a katona szolgált, a heres nevének elmaradása és végül a kor és szolgálat éveinek genitivusba tétele.

A lelhelye valószínűleg Duna-Vecse, azért föltehető, hogy a legio II adiutrixban szolgált az ismeretlen katona.

A tábla mészkőből való; magassága 0·80, szélessége 0·69. A nemzeti múzeum régibb állományából való. Rómer-Desjardin könyvében még nem találjuk.

Második csoport. Idegenből jött és belföldi római polgárok valamint szabadonbocsátottak síremlékei.

15. Csonka tábla, fölül-alul hiányos. *D(is) M(anibus) C(aius) I(ulius) Eunitus domo Alexandria ann(or)um XXX h(ic) s(itus) e(st) fecerunt Julii Crispinus et Lynx colibert(i) et fratres.*

A fölíratot szegélyző keretnek csak felső szára hiányzik. A keret vékony pálczából, mely hornyolatból és két vékony pálczából alakul. A keret mellett jobbra-balra fali pillér áll. A fölírat szövege ugyan D(is) M(anibus) dedicatióval kezdődik, a mi nem igen használatos az első században, azonban a név nominativusban állván a vele megegyező h(ic) s(itus) e(st) formulával a katonai sírfölíratok tanúsága szerint legalább is Trajanus vagy Hadrianus korából kell a fölíratot származtatni. A származás megjelölése is követi a korai katonai fölíratok szokását. A tábla mészkőből való; magassága 1·06, szélessége 0·90; találták 1866-ban a budai Gellérthegyén, az Engelhardt-féle szőlőben. Kép kíséretében közzétették Rómer-Desjardin 213. l., azután Mommsen Eph. Epigr. II. r. 712. és Domaszewski C. I. L. III. 10551. Ugy látszik, hogy ezúttal a teljesen kiírt fecerunt szó azt kívánja kifejezni, hogy maguk Eunitus szabadonbocsátottjai Julius Crispinus és Julius Lynx faragták az emléket. Hogyha e föltevés helyes, akkor ők a legrégebb ismert aquincumi kőfaragók. Ez annál valószínűbb, mert ők nem nevezik magukat örökösöknek és nem is állítják, hogy más készítette az emléket.

16. Csonka sírtábla. *L(ucius) Aurelius Fortunatus natus natione Caradox an(norum) LXXX h(ic) s(itus) col(legium) cultorum posuit.*

A sírfölíratot keret szegélyzi, melyből az alsó szárny teljes, a két oldalsó fölül csonka és a felső hiányzik. Kerete erősebb pálczából, hornyolatból és vékonyabb pálczából alakult. A két oldalsó sávot, mely a keret mellett vonul, szélein lécz szegélyzi, közben rajta tőből kinövő borostyánlevelű inda vonul.

A magyarázók megegyeznek abban, hogy a kőfaragó hibázott, mikor Capadox helyett Caradox-ot véssett a kőbe. A «collegium cultorum» nyilván úgy mint más esetben a «collegium Cereris» temetkezési szövetség. A név nominativus alakja, a h(ic) s(itus) formula és a származás megjelölése korai szokás.

A töredék magassága 0·90, szélessége 1·20; találták 1882-ben az óbudai Filatori-gát közelében. Ismertetem az Arch. Ért. 1882. k. Domaszewski C. I. L. III. 10540.

17. Csonka sírtábla. *L(ucius) Val(erius) L(ucii) f(ilius) Patia(?) domo . . . a ann(orum) LV h(ic) s(itus) e(st) L(ucius) Val(erius) Germanus et L(ucius) Val(erius) Firmus h(eredes) ex t(estamento) f(ieri) c(uraverunt)*

A sírtábla fölül-alul hiányos és úgy látszik, hogy a kidomborodó részeket kiegyenlíteni kívánták, hogy építészeti czélokra alkalmasabb legyen. Mészköből való, magassága 1·02, szélessége 1·01; találták Rákos-Palotán egy Árpádkori temetőben, a hová valószínűleg a Duna jobb vagy balparti római területről hozták. Ismertette Domaszewski C. I. L. III. 13384. A fölírat nominativusban, az apa neve, a származási hely s a kor genitivusban a h(ic) s(itus) e(st) formula csupa oly jelenség, mely miatt a fölíratot a legkorábbi pannoniai emlékekhez kell csatolni.

18. szám. (10. tábla). Csonka sírtábla. *Domitinus Raudomaei fili(us) ann(orum) XIV h(ic) s(itus) e(st) Raudomaeus pater t(itulum) m(emoriae) p(osuit)*

A fölíratos lapot pálczából és léczből alakított keret szegélyezte, melynek most csak a felső vonala van még épségben, oldalai csonkák és alsó vonala hiányzik. Az írásos lap fölött szélesebb négyszögű mélyedésben vadászcímet domború képét látjuk. Közepett lovas jobbra halad, testét bő köpeny borítja, jobbával fogja a gyeplőt, baljával talán az ostort, melynek nyelvét látni. Lábán nadrág és cipő van. Mögötte ugyancsak bő köpenybe burkoltan, bő nadrággal és cipővel a lábain, kalappal a fején, jobbra haladó ember követi; jobbában hosszú póznájú lándzsa van, baljában tojásdad idomú paizsot tart. A lovas előtt kutya nyulat üldöz.

A legfelső mezőből csupán balra az oszlop lábának a nyoma maradt. A tábla mostani magassága 0·85, szélessége 0·22; találták Csákvárt, honnan 1898-ban került a nemzeti múzeumba.

Rómer leírta a Bakonyban 59. l.; a fölíratot közölte Mommsen C. I. L. III. 3366. cf. Domaszewski C. I. L. III. 1687 l. Utoljára kép kíséretében ismertette dr. Kuzsinszky Bálint Arch. Ért. 1903. 228. l. 3. ábra.

19. szám (3. tábla). Csonka sírtábla. *M(arco) Furio Po(llia?) Rufo cana [b(ensi)] et Memmiae Servandae co[fn] iugi eius Stat[us] Consta[s] frat[er] et her(es) eius [f(ieri) c(uravit) cives] agripin(enses) transalpini.*

A tábla alul és jobb oldalt megcsontult. Az íráslapot mélyített és pálczás meg léczes keret veszi körül, a körülfutó párkányt mindkét szélén léczkeret szegélyezi és az oldalsó párkányt több fölemelkedő leveles borostyáninda ékíti, apró hármasszelepekkel a behajló szögökben. A felső párkányon, a közepétől jobbra-balra három hajlású inda ékítette, tekereses mellékhajtásokkal és hármasszelepekkel a kiugró szögökben; a hol az indák szárai kezdődnek, köztük háromszárú levél (?) emelkedik és mind az öt szárt félkörű gyűrű metszi át, melynek két vége ugyancsak a párkány léczén áll. A felső mélyített mezőt oldalt pillérek határolták, a balfelől megmaradt, lába két plinthuson nyugszik és a kettő közt három keskeny lécz van, a felső plinthuson is lécz fekszik, a pillér fölülete hornyolt és a hornyolatokban a magasság feléig pálczák fekszenek, a fej felől végén is rövidke pálczák vannak a hornyolatokban; a fej két sor levélből alakul, az abacus kétrétű és behajlott oldalnak kell képzelnünk, a behajlás közepén rozetta ül. A koszorú közepén díszes virág belső és külső levélsorral, a belső sor ötlevelű, a külső nyoleklevelű. A koszorú alatt két félpalmett ellentétes irányban hajlik és a száruk keresztben állanak, a felső behajló szögben kis négyszögzirom. A koszorú és a pillér közti alsó derékszögben lefelé és befelé hajló fejjel irányuló delphin, melynek testén harántosan áll valami kulesféle (Plutó jelvénye). A farka végén lévő kettő hajló uszószárnnyán szárnyas és meztelen kis genius áll, keresztberakott lábakkal, haja fölül kontyba rakott; a koszorúra hajlik, baljával reátámaszkodik és jobb kezében pálcza (?) van. A pillérekön nyugvó gerenda kétrétű, az alsót lécz és pálcza szegélyezi fölül, a felsőt pálcza, rajta fekszik az orom alsó párkánya, az orom hajló párkányos oldalai mellett három lécz. Az orom megcsontult, de megvan a kígyó nélküli Medusa-fő, melyet jobbról-

balról holló bök meg és érint karmaival. Az orom fölötti derékszögöket egy-egy delphin ékítette, a baloldali megmaradt.

A szöveg, bár nem mutatja még a D(is) M(anibus) formulát, mégis már a későbbi formát vette föl, a régiből megmaradt azonban a teljes név a tribussal és a származással. Mommsen a »Pollia« vagy »Pomptina« tribussal nem látja megegyeztethetőnek Rufus Colonia Agrippinensisebeli származását, mert ez a colonia a Claudia tribushoz tartozott. Fröhlich úgy véli a nehézséget megoldhatónak, hogy azt hiszi, hogy Rufus tribust cserélt; őserinté Rufus a legio II. adiutrix sátorvárosában (canabae) született és ez közeleső föltevés, csak hogy nincs megmondva, hogy hol volt az a legio állomásozva, mikor Rufus született. Azért azt tartom, hogy ezúttal a »canabensis«-sel nem kívánták Rufus szülőhelyét megjelölni, de a lakóhelyét, melyben tartózkodott, mielőtt meghalt és mivel ott halt meg, a hol rendszeren lakott, ezért mellőzték a város nevét; de nem mellőzték még sem annak a fölemlítését, hogy ő és testvére kölni polgárok. Ez a tény a két testvérre nézve nem volt közömbös, mert a canabensisnek nem kellett ipso facto polgárnak lennie.

Hogyha ez a föltevés megáll, akkor e sírkő kora megelőzi az aquincumi canabae municipiumi rangra emelését, a mi valószínűleg Hadrianus uralma elején történt és ez az időpont összevágná a szövegezés átmeneti jellegével.

Az emlék magassága 2-10, szélessége 0-82. Találták 1869-ben az óbudai szeszgyár területén. Ismertették képpel Römer-Desjardin 180. sz.; Mommsen C. I. L. III. 6166. sz. és Eph. Epigr. II. n. 711.; Fröhlich Budapest Régis. 1892. IV. 135—136. l. — Domaszewski C. I. L. III. 10548.

20. Csonka sírtábla. *D(is) M(anibus) C(aius) Calpurnius Dionysius an(norum) XIV h(ic) s(itus) e(st) Calpurnia Procula [patri] pientissimo et C(aius) Calpurnius Philetus posuerunt.*

Az íráslap alsó talapzata letört, két oldalt a lapot pillér szegélyzi, melynek lába erős léczből, ferde sávból, keskeny léczből, erősebb léczből és sekély léczből alakul. A pillér töve sima, a feje alatt két erős lécz, rajta egy sor széles és hajló hegyű levelekből alakuló sor, e fölött a behajló oldalú abacus, a behajlás homlokoldalán rozettával. A fejekre nehezülő gerenda öt rétt; rajta jobbra-balra ismét pillér állott, melynek megmaradt a talap-

zata. A mezőben közepett nyilván valami oltárféle állhatott, balra tőle nőnek (?) maradtak meg a lábfejei, jobbra tőle nagy lépéssel jobbfelé mozgó férfi lábszámai láthatók.

Az írásközben siirien használt betűösszetételek D és I, N és V, A és L, V és R, V L és A végül N és T azt mutatják, hogy ez a fölírat szorosan nem csatolható a legrégebbekhez; ugyanerre utalna az elhunyt testvér magasztalása. Másrészt megtartották a régi szokásból a rövid kezdőmondatot, mely a nominativusban álló névhez fűzi a h(ic) s(itus) e(st) formulát.

A tábla mészkőből való; magassága 1-25, szélessége 1-03; találták Duna-Pentelén 1905-ben. Ismertette dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1905. 227. l.

21. szám (1. tábla). *D(is) M(anibus) T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Quir(i)n(a) Severo Gogaeno an(norum) LVIII dec(urioni) colon(iae) Sirm(ii) quasto(ri) II viro praefecto fabrum. h(ic) s(itus) e(st) Fl(avia) Severina filia patri pientissimo posuit.*

A tábla idoma harántos hosszszögű keskeny párkányon, a keskeny oldalakon háromszögű fülekkel. A párkányon belül az írásos lapot pácéből, hornyclatból és keskenyebb pácéből alakított keret szegélyzi.

A betűk sűrű összekapcsolása arra utal, hogy nem a legrégebb síremlékek sorába tartozik a tábla; másrészt oly jellemvonásokat mutat, melyek régibb szokásokat őriztek meg. Ily átmeneti időszakban történik, hogy a halott nevét dativusba teszik és mégis megtartják a h(ic) s(itus) e(st) formulát. Hasonlóképp régi szokás a tribus kiírása és az apai név belillesztése. Az elhunyt alighanem még Vespasianus vagy Domitianus idejében született, mire a Flavius név mutatna és így halála Hadrianus korának az elején következhetett be,¹⁾ miután szülővárosában a községi hivatalokon a decurionatus, quaestoratus, duoviratuson végig menve, az ipartestület elnökségéig jutott el. A régibb idő önmérséklése után itt is superlativus jelzővel (pientissimo) talál-

¹⁾ Hübnér azt tartja (Exempla etc. 125. l.) az emlékről, hogy némi valószínűséggel még Trajanus korából származhatik; 377. sz. alatt közül belőle írásmintát.

kozunk, a mely a második század közepétől általánosan divó szokássá válik.

A tábla kemény mészkőből készült; magassága 0·81, szélessége 1·02. Találták Szuszekben, a régi Cucci helyén az ujlaki uradalomban; 1820-ban hg Odescalchi Ince küldte ajándékkül. Kép kisérétében ismertették Rómer-Desjardin 92. sz., közölte Mommsen C. I. L. III. 3685 — Domaszewski C. I. L. III. 10249.

22. szám (18. tábla). *Tib(eri)us Jul(i)us Facundus an(n)orum LXXX h(ic) s(it)us e(st) Antonia Octavia an(n)orum p(at)ri(j)ilia p(os)uit*

A hosszúnégyszögű sírtábla a földben állott érdes szelvény után alul sima párkánnyal szegélyezett mélyebb négyszöglappal indul meg, melyen jobbra irányuló delphinen nyargaló szárnyas (?) alak ül; baljával fogja az állat hosszú bajszát, fölemelt jobb-jában trombitaszerű csigát tart. A mező felső párkányán az írásos lap szegélyezésére szolgáló két féloszlop emelkedik, az alsó plinthuson sima gyűrűvel kezdődik a tő, a tövet alul egy sor fölfelé álló sima levél köríti, felső szélük kihajló; azontúl ferdén tekerődő dudorokkal díszes a két oszlop, fölül kettős gyűrűvel végződik és a fejét három nagyobb és két közberakott kisebb levél alkotja. Az oszlopokon fekvő párkányon hasonló idomú és diszű kisebb oszlopok szegélyzik a képes mezőt, csak hogy itt a plinthus elmaradt és két gyűrűtaggal indul meg a tő, melyen az alsó levél-sor is elmaradt. A képes mező fülkeszerűen bemélyed és az apa meg leány mellképei domborodnak ki benne. Mindkettőnek letört a feje. A férfi nyakán és jobb karján ujjas tunica végei látszanak, melyet bő köpeny borít; jobb-jában fölfelé szélesbülő pohár van, baljával mit tart, nem bizonyos, R.-D. úgy vélték, hogy madarat. A nő is ujjas tunica fölé rakott köpenybe van burkolva, mindkét vállán fibula ül, keze tövén karika; mit tart jobb-jában, nem állapítható meg bizonyon, balját jobbja felé emeli.

A mező fölötti párkányon orom emelkedik, melynek hajló oldalai párkányosak, a párkányon belül széles lécz van. Az orommezőben egymást csőrével érintő két páva közösen szőlőfürtöt tart. Az orom hajló oldalai fölötti derékszögű sarokmezőben jobbról tengeri párducz, balról tengeri kecske tölti meg a tért.

A fölírat szerkezete a legegyszerűbb, legrégebbi formulát követi, sőt az előnevek és nevek az első század kezdetén divó

szokásra emlékeztetnek; de hiányzik az összetételben a tribus, származás s az apai név kitétele, a miért nem lehet az emléket még sem a legkorábbi időkből származtatni.

Az emlék anyaga szürke homokkő; magassága 1·80, szélessége 0·75. Rómer-Desjardin kép kisérétében tették közzé; Mommsen kiadta C. I. L. III. 3691.

23. *D(is) M(an)ibus Tib(eri)us Iul(i)us Tib(eri) j(ul)ius Fuscianus an(n)orum X h(ic) s(it)us e(st) p(at)er p(os)uit filio p(ri)entissimo.*

A felső részen csonka tábla íráslapját keret szegélyzi, mely páczából, hornyolatból és keskenyebb páczából alakul. A keret melletti párkányt lécz szegélyzi mindkét oldalán és közben töből kiinduló röpkényinda vonul végig rajta. A praenomen és nomen a fölírat szerkezetével együtt korai idót engednek sejtetni, bár a *D(is) M(an)ibus* dedicatio csak utóbb jött Pannoniában használatba.

A tábla mészkőből való; magassága 0·88, szélessége 0·62. Találták Kékkúton (Zala m.) Rómer-Desjardin képpel 205. sz. Mommsen C. I. L. III. 3692. Domaszewski C. I. L. III. 10902.

24. szám (17. tábla). *M(arc)us Ulp(i)us Sabinus v(ir) s(p)ec(t)abilis et Cl(a)udia Pusinna parentes fil(i)ae Sabinae an(n)orum XIII h(ic) s(it)us e(st) d(is) m(an)ibus.*

A keskeny tábla alsó felén a fölíratos lapot páczából és széles léczből alakított keret szegélyzi. A felső felén szegélyezés nélküli fülke ferdén futó oldalakkal mélyedik. Az alsó oldalból Sabina esipőig érő mellképe emelkedik, testét ujjas tunica és vállát bőredőjű köpeny borítja, haja a középső sima elválasztásból simán lapul, füléről csüngő lóg. Jobb-jában almát, baljában madarat tart. A mező felső szélén párkányon orom emelkedik, melynek hajló párkányai mellett két lécz szegélyzi a mezőt. Az orommező közepét nyolcz szirmu virág ékíti. Az orom két alsó szögén hegyesen meredő fül emelkedik.

A fölírat szerkezete a régi formát mutatja. Már D.-R. utaltak arra a különösségre, hogy a *D(is) M(an)ibus* alul, szokatlan helyen áll; talán az lehet az oka, mert csakugyan addig egyáltalában szokatlan volt a kiírása és még nem állapodott meg a helye a fölírat elején. A nevek (Ulpia és Sabina) Trajanus idejére vallának és a magas rang (*vir spectabilis*) azt engedi sejtetni, hogy

Ulpius Sabinus Trajanus alatt helytartó vagy legalább is legioi parancsnok volt.

Az emlék mészkőből készült; magassága 1·45, szélessége 0·60. Találták 1816-ban Budafokon. Kiadták Miller, Römer, Desjardin 127. sz.; Mommsen C. I. L. III. 3407.

25. Csonka tábla. *D(is) M(anibus) M(arcus) Ulp(ius) Italicus an(norum) XL et Ael(ia) P(ublii) fil(ia) Verodumna an(norum) XXX h(ic) s(iti) s(unt) Ulp(i) Veranus, Proculus, Verna fil(ii) et h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)*

A férj neve (Ulpius) és a nő neve (Aelia) azt sejtetik, hogy egyik Trajanus (98—117), az utóbbi Hadrianus (117—138) korában született, ily módon e sírkő föllállítására a II. század közepe tájára találunk és így a mellett tenne tanúságot, hogy Pannoniában a régi sírirati szerkezet némely helyütt nagyon sokáig tartotta fön magát. Ily régi jellemvonások a nevek nominativusa, a h(ic) s(iti) s(unt) formula, az életkor genitivusa és a nő atyai nevének megemlítése. Már Römer-Desjardin utaltak a nő barbár cognomenjére, a mely azt tanusítaná, hogy bennszülött asszony volt, kinek az apja római ember (Publius), de az anyja még barbár lehetett.

A tábla csonka, a fölíratot léczes keret szegélyzi. Magassága 0·88, szélessége 0·94; találták 1810-ben Budafokon. Kiadták Schönwisner, Katanchich, Sestini, utóbb Römer-Desjardin képpel 196. sz. és Mommsen C. I. L. III. 3410.

26. szám (19. tábla). *D(is) M(anibus) C(aia) Ingenua C(ai) f(ilia) an(norum) LX h(ic) s(ita) e(st) P(ublius) C(aius) Adiutor libertus.*

A mélyített írásos lapot két oldalt karesú oszlop szegélyzi; plinthuson erős gyűrű, sima sáv, fölötté keskeny gyűrűvel indul meg a tő, melyen alul pikkelyszerűen két sorban tojásdad idomok sorakoznak és a közbeeső úröket három, illetőleg négyélű czikkelyek töltik ki; ezentúl a tövön ferdén hajló, sűrűn rakott csavarban járó pálczák élénkítik a fölületet. Fölül sima sávból, gyűrűből és még egy sávból áll a fej levélsora. Az oszlopfőkön keskeny gerenda nyugszik, melyet két lécz között zig-zeg dísz ékít. A gerenda fölötti lapot négy oszlop egyforma nagyságú térre oszt. A két szélső oszlop plinthuson áll, a két középső erős gyűrűn, fölötté azután egyformán mind a négynek a töve sima sáv után

gyűrűt és csavarmenetű dísz mutat. A fej két-két gyűrűből és levélsorból alakul. A középső oszlopközben fölül félkör zárású fülkében szemközt tekintő női mellképet látunk, fején párhuzamos vonalakban sorakoznak a hajfonatok nyakán látszik az újjas tunica széle és rajta gyöngysor, testét bő köpeny borítja, keze tövét karperecz ékíti. A két szomszédos mezőben phrygiai sapkával a fején rövid ujjú kettős tunicába öltözött ifjú áll keresztbe rakott lábakkal és lefelé fordított égő fáldyával. Az oszlopok fölött gerenda fekszik oly díszítéssel, mint az alsó emeletbeli gerenda; a rajta épülő háromszögű ormot kétrétű párkány határolja. Az orommezőt ellentétes irányban fekvő két delphin ékíti, melynek farka egymást keresztezi és az orom alsó sarkából ugyancsak egy-egy kis delphinfej tekint a nagyobb delphin felé.

Az írásos tábla alatti téren harántosan álló négyszögű mélyített téren diszedény van ábrázolva lapos domborműben, melynek felső nyílásából jobbra-balra röpkényinda hajlik ki- és lefelé, kettéhasad és mindegyik körhajlású vég repkénylevéllel záródik. Az edény lába tompított gúlaidommal bir, keskeny fölületén gyűrűvel, az edény alját legerősebb kihajlásúig érő három hornyolat ékíti, a hasa fölött vízszintes sáv vonul, felső részét, nyakát és szája széleit párhuzamosan futó mélyített vonal ékíti; a szájt borító párkányból ötlevelű palmett nő ki és a szájt szélét a hassal kettős körhajlású indatekeres idomát példázó fül köti össze.

A fölírat szövege *D(is) M(anibus)*-al kezdődvén, nem engedí, hogy igen régi korra gondoljunk. Másrészt az elhunyt neve nominativus alakja, az apai név említése, a kor genitivusban való megjelölése és a h(ic) s(ita) e(st) féle régi formula fönntartása valószínűvé teszi, hogy a síremlék nem későbbi mint a második század eleje. Ugyanerre látszik az irat bevégzése »*p(osuit) C. Adiutor libertus*« is utalni.

A tábla mészkőből való; magassága 2·08, szélessége 0·87. Találták Kékkúton (Zala m.), ismertették kép kíséretében Römer-Desjardin; közzétette Mommsen C. I. L. III. 3689; Eph, Epigr. II. sz. 734 és Domaszewski C. I. L. III. 10901.

27. szám (18. tábla). Csonka sírtábla. *P(ublius) Aelius Vitalis an(norum) XIII et P(ublius) Aelius Victor an(norum) L h(ic) s(iti) s(unt) M(arcus) Ulp(ius) Ianuarius fil(i) p(osuit).*

Az írásos lapot pálczából és léczből alakított keret fogja körül. A felső mezőt két oszlop szegélyezte és csúcsos orom borította. Megmaradt a baloldali oszlop. Plinthuson áll a gyűrűs és léczes láb, a sima tőfején is sáv és gyűrű, fölötte akanthus levelek sora, rajta abacussal, melynek közepén rozetta lehetett. Fölötte gerenda vonúlt és ezen megmaradt a fölül is derékszögökben végzésű táblán az orom belső párkánya, melyet lécz szegélyezett; az orom mezejét rozetta díszítette és az orom alsó csúcsán valószínűleg akanthus levelű akroterion emelkedett.

A képes mezőben P. Aelius Victor mellképe áll szemközt. Feje csonka. Nyakán megvan a tékerceses kendő és alatta vonul a paenula felső széle a mellén függélyes vonallal; újjas tunica és a jobb vállról lecsüngő köpeny egészítik ki az öltönyt. A férfi balkeze oly tárgyat tart, mely baltafélenek látszik; mintha a köpűjén átdugta a hüvelykujját! Ha ez a föltevés helyes, akkor a jobb kezében lévő tárgy csiszolókö lehet.

Mellette ifjabb alak van ábrázolva, kinek szintén letört a feje. Nyakán a tunica széle látszik, mely ujjas lehetett, fölötte bő köpenyt hord, mindkét kezével kosárfélét tart, melyben gyümölcs van.

A fölíratban szereplő nevek (Aelius és Ulpus) után ítélve, Trajanus és Hadrianus korában élhettek ez egyének; Januariusnak a fölírat szerint egy tizenhárom éves és egy ötven éves fia lett volna. Valószínű, hogy itt az utolsóelőtti »filis« szóból egy u betű kiesett; akkor Januarius nem az atya hanem az egyik fiú.

A régi szokású szerkezet a két elhúnyt nevének nominativusában, az életkori számok genitivusában és a *h(ic) s(iti) s(unt)* formulában érvényesül, valamint a befejezés egyszerűségében *p(osuit)* minden superlativus elkerülésével. Hozzájárul hogy a *D(is) M(anibus)* hiányzik, a mi azonban nem bizonyított biztos korhatározó mozzanatnak. Viszont az első korszak kimerítő névhatározása, a tribus s a szülőföld megemlékezésével e kő korában már idejét múlta. A kő anyaga mészkő; magassága 1·93; szélessége 0·90; találták 1905-ben Dunapentelén, a Tiszúczky-féle szőlőben. Ismertette Dr. Mahler Ede. Arch. Ért. 1905. 228. l. Hogyha az idős egyén ismertetésében nem tévedtünk, akkor Aelius Victor valószínűleg a legrégebb kőfaragók egyike, kiket Pannoniából ismerünk.

28. Csonka sírtábla. . . . *o an(norum) et Albaniae Maximae. co(niugi) et Antoniae Maximinae fil(iae) def(unctae) annis XXV. h(ic) s(itus) e(st).*

Az íráslapot kétoldalt oszlop szegélyzi, mely plinthuson áll és lábán nagyobb és keskenyebb gyűrűt mutat; a tövet alul nyúlánk s félkör végzésű levelek körítik; azontúl röpkényinda díszíti a tövet; a jobboldali oszlopon megvan a fej gyűrűje és az abacus alja. Az írásos lap alatti részen határozatlanul kivésett idomok mutatkoznak, melyekből csak felső körvonalak maradtak meg. A bal oldalon ülő helyzetben jobbra fordult szakállas ember lyrát penget (?) és jobbfelől talán állatok közelednek feléje (?).

A csonka sírirat dativusban mutatja a neveket, de a végső formula mégis *h(ic) s(itus) e(st)*, a mi, egyéb példák tanúsága szerint is, nálunk a Hadrianus korszaka utáni időbe átvezető szokás. A csonka tábla mészkőből való, magassága 0·82; szélessége 0·67.

29. szám. (16. tábla.) *Saetibolus an(norum) XIII. et Quintus an(norum) VII h(ic) s(itus) e(st) Magissaes fil(ius) parens t(itulum) p(osuit) m(emoriae).*

A hosszánegyszögű sírtábla fölülete minden dísz nélkülöz; a sima táblába fölül ferdén álló sima oldalakkal, kisebb négyszög van bevésve, melyben a mellképek vannak kifaragva és ettől magas sáv által elkülönítve, ugyanoly módon szolgált a nagyobb méretű mélyedés keret nélküli fölíratos mezőnek.

A két ifjú újjas tunicába van öltöztetve. Saetibolus alsó karján sima az újj, míg a felső kart hullámos fonalú szövet borítja. Felső öltönyül mindkettőn bőredőjű köpeny van, mely Saetibolusnál a jobb vállról csüng a melre. Az idősbíki fiú baljában két négyszögű táblát tart, jobbjában pálczafélét (*stilust* ?), a kisebbik is tart harántosan álló pálczát (*stilust* ?) bal kezében. A kisebbik alaknak letört a feje, a nagyobbiknak a fejét sapkaféle borítja, mely a homlok felső részét is takarja; Rómer-Desjardin *calanthicának* nézik.

A puha fajta kőből készült emlék magassága 2·25; szélessége 0·68. Rajzzal kiadták Rómer-Desjardin; Mommsen C. I. L. III. 3695.

A fölírat szerkezete régi korra utal; az egytagú nevek nem barbár hangzásúak, kettő görög, egyik (Quintus) római. Nem

polgári család tagjairól szól tehát a fölírat, de peregrinusokról, kiknek elődei valószínűleg görög földről vetődtek ide és itt váltak rómaiakká. A két iskolás fiúra jellemzők az írásos táblák s a stílusok.

30. szám. (2. tábla.) *A(ulus) Vettius A(uli) l(ibertus) Crescens an(norum) L. hic s(itus) e(st) Vettia A(uli) l(iberta) Nome patrono et coniugi suo pientissimo viva t(itulum) m(emoriae) p(osuit) L(ucius) Vipstanus L(ucii) l(ibertus) Senecio amicus faciundum curavit.*

A fölíratos lapot erősebb és vékonyabb pálczából alakított keret fogja körül. A keretet síma párkány szegélyzi, melynek két felső sarkán fiúszzerű csücske emelkedik, az emléknek egyéb díszítése nincs.

A fölírat szerkezete két kor határszélén áll; későbbi szokásra vall a férj magasztalása (pientissimo), egyebekben a régi fölfogást követik. Még hiányzik a D(is) M(anibus) dedicatio; az elhunyt neve nominativusban jelenik meg, kora genitivusban, utána a hic s(itus) e(st) ősi formulája szerepel. A titulus föllállításában megkülönböztették Nome szerepét, a ki nyilván a költséget adta reá és elhatározta az emlék készíttetését (posuit), barátja Senecio a szándék végrehajtásáról gondoskodott (faciendum curavit), a harmadik, az, a ki faragta (fecit) nincs megnevezve, azt megfizették. Csupán egy dunapentelei kővön nevezik meg magukat a kőfaragók. Ábrával kiadták Römer-Desjardin 197. sz., a régibb irodalmat lsd. u. o.; utoljára közzétette Mommsen C. I. L. III. 3607.

31. szám. (11. tábla.) *M(arcus) Ulp(ius) Provincialis an(norum) L. h(ic) s(itus) e(st) Ulp(ia) Mattuta coniugi pientis[simo] et sibi v(ive)ae t(itulum) p(osuit).*

Az írás alatt gyöngén kidomborodó ábra, mely jobbra irányuló kétfogatú szekeret ábrázol; a két hatküllős kerék fölött látszik a szekér padjának az oldala, rajta elől a kocsis ül, középtett karosszéken két ülő alakot lehet megkülönböztetni és mögötte hátracsüngő lábakkal, háttal a széknek támaszkodva, ül a cseléd. A szekér mögött ugyancsak jobbra nyargaló lovas látszik. A fölíratot s a domborművet hosszúnegyszögű kerettel fogták körül, mely pálczából és léczből alakult. A keretet síma sávok szegélyzik. A fölötte lévő mélyített mezőt jobbra-balra két oszlop fogta közbe; a baloldali oszlopból megvan a plinthus, rajta

erős gyűrű és keskeny lécz, a síma többől is megvan egy darab, a jobboldali oszlop jóformán egészen letört. A mezőben két szemközti álló, czombig érő alaknak megmaradt a nyakig érő alsó része. Jobbra a férfi ujjas chitonban, paenulával és rajta köpenyvel van ábrázolva, jobbában tekeresfélélet látszik tartani; mi van a baljában, a hiányos állapot miatt nem világos. Balra a nő ugyancsak ujjas tunicában, övvel dereka körül és az övből elől lecsüngő háromrétű szallaggal jelenik meg, nyaka tövén karika vagy gyöngysor és bal vállán mintha fibula ülne, a kezeit talán összekulcsolja.

Az Ulp(ius) és Ulpia nevek Trajanus korára utalhatnak; evvel a korhatározással nincs ellentétben a D(is) M(anibus) hiánya, a név nominativus alakja, a korhatározó genitivus és a h(ic) s(itus) e(st) formula. Viszont a superlativussal (pientissimo) egy későbbi kor szokása tűnik föl. A három nevű egyén római polgár volt, de a feleségének a cognomenje föntartotta belföldi celta származásának az emlékét.

A csonka tábla mészkőből készült, magassága 2.45; szélessége 0.97. Találták Tabajdon, honnan 1501-ben került a nemzeti múzeumba; közzétették Römer Arch. Közl. IV. k. (1864), Mommsen C. I. L. III. 3375, és Domaszewski C. I. L. III. 10342.

32. *M(arcus) Cocceius Moesicus an(norum) XV. h(ic) s(itus) e(st) M(arcus) Cocceius Matumari f(ilius) Florus p[ri]nceps Cocceia Oxidubna Quintionis f(ilia) coniux filio et sibi vivi p(osuerunt).*

A fölíratot pálczás és léczes keret fogta körül, mely most több helyen sérült; a keret körül keskeny párkány vonul és úgy látszik eredetileg sem volt az emléknek más idoma. A fölírat a régibb szokású egyszerű mintát követi, melyet fölösleges az előbbieknél után fejtegetni. Fröhlich helyesen fűzi a fölíratban szereplő egyéniségekhez azt a megjegyzést, hogy három nemzedéssel állunk szemben: Matumarus, a nagyatyja még celta volt. A fia még viselte az apja nevét, de már római polgár lehetett és neje is ugyan római nevű ember leánya volt, de az Oxidubna név mutatja, hogy barbár anyától származott. Végül a fiú már teljesen római nevű egyén. Az apáról, a ki magát princepsnek nevezi, lehetőknek véli Fröhlich, hogy római polgár volta daczára saját törzsének, talán az Araviscusoknak volt

a főnöke. Ez a vélelem onnan támadhatott, mert elmaradt a princeps mellett a legio neve, ezuttal alighanem a legio II. adiutrixé.

A tábla mészkőből való; magassága 1 m.; szélessége 1:17. Váczról, a püspöki kertből 1857-ben jutott a nemzeti múzeumba, Vácra a budai környékről kerülhetett. Képpel közzétették Römer-Desjardin 137 sz.; Mommsen C. I. L. III. 3546; legutóbb Fröhlich R. Budapest Régiségei IV. k. 189. l. 137. sz.

Harmadik csoport. Celták síremlékei.

33. szám (21. tábla). *Adnama Asionis f(ilia) an(norum) XXXV h(ic) s(ita) est t(itulum) m(emoriae) p(osit) Magitmarus c(iuiz) v(i)u(s)* (ostor).

Az emlék hosszényszögű tábla, mely fölül körszelvényű hajlással végződik, a szelvény szélén kifaragtak egy keskeny sávot; más díszítés nincs az egész táblán s a fölíratot is inkább karczolásnak mint vésésnek lehet mondani.

A fölírat a katonák és római polgárok számára régi idők óta szokásos szó szerkezet szerint készült, de egy névre s esetleg az apai név hozzátételére szorítkozik, előbbi nominativusban, az utóbbi természetesen genitivusban és e mellé oda teszük a f(iliat), mint a jelen esetben, vagy a f(iliust), a kort is genitivusba teszük és utána következik a megszokott formula h(ic) s(ita) e(st). A fölírat legvégén ostor van, a mi többször észlelhető celta síremlékeken; nyilván jelkép Magitmarus foglalkozásáról, hogy lótenyésztő vagy fuvaros volt. A kövön régi írás nyomai látszanak, a legelső sor fölött kibetűzhető: dato XXX.

Az emlék puhább fajta kőből készült; magassága 1:90, szélessége 0:70, vastagsága 0:25; találták Csákvártt, honnan 1898-ban került a Nemzeti múzeumba; kiadta Domaszewski C. I. L. III. 10352; Fröhlich Arch. Ért. 1890. 231. l. és Arch. Epigr. Mitth. XIV. 58. és Kuzsinszky Arch. Ért. 1903. 227. l. 1. szám.

34. szám (20. tábla). *Comiumara Usionis filia anorum XXXV d(e) p(eculio) t(itulus) p(ositus) h(ic) e(st) s(ita).*

A tábla hosszényszögű s fölül félkörben végződik; legfelső harmadában lehajló félkört mutató sávot, alább a jobbik oldalán kar és kéz idomát, a bal oldalon derékszögű vonalas bemélyedést véstek, ez utóbbi talán a jobb kart kívánja jelezni,

a félkörű hornyolat pedig képviselné a celtáknál szokásos torquest. A mélyített négyszöglapon olvasható fölíratot inkább karczolásnak, mintsem vésésnek mondhatjuk. A fölíratos lap jobbik alsó sarka alatt harántosan álló egyenessel ostort kívántak jelezni.

A fölírat szövegezése a korai barbár síremlékeken szokásos szerkezetet mutatja és annyira egyszerű, hogy az örökös sem nevezi meg magát. A d(e) p(eculio) olvasása bizonytalan; hogyha helyes, akkor alighanem azt mutatja, hogy a peregrinus jog már az első században a benszült barbárookra is kiterjedt, a kikkél e szerint a nagykorú hajadonnak külön vagyona (peculium) lehetett.

Az emlék puhább kőfajtából való; magassága 2:42, szélessége 0:69. Lelőhelye valószínűleg Ó-Buda. Ábra kisérétében kiadták Römer-Desjardin 215. sz.; Mommsen C. I. L. III. 3690.

35. szám (20. tábla). Csonka tábla. *D(is) M(anibus) Nemorrata Sperati f(ilia) an(norum) X t(itulum) p(osit) h(ic) s(ita).*

A hosszényszögű tábla felső félkörű szélén csorbult meg. A torquest jelző lehajló körszelvényű vonal sávvá szélesbült ki, alatta jobbra-balra derékszögben hajló két bemélyített sáv a két kart kívánja jelezni, a fekkentes sáv végein pedig a kiugró két hajló vonalka a kéz ujjait képviseli. A négysorú írás minden sora alatt fekkentes vonal áll és négyszögű vonalkeret foglalja be az egész fölíratot.

A fölíratban jelentkező D(is) M(anibus) már az első század végére látszik utalni; bár az emlék jellege, a betűk alakja, a vésés határozatlan volta és maga a szó szerkezet is régibb szokást őrzött meg. Nyilván félreeső helyen készült, a hol lassabban változtak a szokások. A »t(itulum) p(osit)« alanyának nyilván Speratust képelték.

A puhább fajta kőből készült tábla magassága 1:20, szélessége 0:59; találták Csobánkán, Szent-Éndre közelében; 1901-ben került a Nemzeti múzeumba. Ismertette Fröhlich Róbert Arch. Epigr. Mitth. XIV. 77; Domaszewski C. I. L. III. 10571.

36. szám (23. tábla). *Aicca Cansalli Asalia anorum XI, Racio uzoris suae titulum posuit.*

A fölírat az emlék alsó harmadát foglalja el, hanyagul bekarczolt betűkből alakul ferdén futó harántos vonalak fölött. Az emlék fölfelé lassan keskenyül, fölül tojásdad kihajlással

végződött és hasonló idomú fulkében faragták ki az elhunyt egész alakját. Háttámlájú karosszékben jobbra ül, felső teste szemközt áll, felső testét szorosan testhez álló ujjas öltöny, altestét bőredőjű szoknya borítja. Fején sapkaféle van, mely fölfelé szélesbül, eleje kicsorbult és azért a kép most téves fogalmat nyújt róla, hátrafelé a nyaka tövéig rövid kendő csüng le, füleit burok borítja, nyakán erős tekeresű karika, vállain fibulák nyomai látszanak, kezei tövén kétrétű, búbos fölületű karperecz. Jobbjában nyílt ékszertartó szekrény van, melyből kivett egy kerek fibulafélét és azt bal keze ujaival körülfogva, a mellére illeszti. Ez oly motívum, melyhez hasonlókkal közismeretű görög síremlékeken is találkozunk. A név nominativusa, az apja neve a szokásos f. nélkül, a nemzetiség megnevezése és a kor genitivussal való kifejezése régi korba utalják az emléket, bár a szokásos h(ic) s(ita) e(st) hiányzik. Az elhunyt az Asali népségből való, mely a mai Komárom megye dunántúli részén és Esztergom megyében lakott.

A puhább fajta kőből készült tábla felső részén kicsorbult és alsó részén hiányos; magassága 1·65, szélessége 0·58. Sári-Sápról (Esztergom m.) 1901-ben került a Nemzeti múzeumba.

37. szám (22. tábla.) *Blatuna Vagaimoni* [(ilia) an(norum) LXV h(unc) t(ulum) [m](emoriae) p(osuit) T. puta . . .

A hosszénegyszögű tábla alul csonka és most a fölírat alsó része nem látható, mert a kő alját befalzták. Az egész követ bal oldalán keskeny párkány szegélyzi, jobb oldalán szélesebb lehetett a párkány, de most letört; két harántos párkány választja el egymástól a három egymás fölött elterülő mezőt. Az írásos mező fölött következő mezőben jobbfelé haladó kettősfogatú zárt magas falu kocsi ábrázoltak. A kocsi kerekei hatküllősek, oldalán nyílás van, mely ülőhelynek oldaltámláját mutatja; elől a kocsi ül, vajjon ül-e valaki a szekérben, el nem dönthető. A lovak előtti tér föllete sérült, ott elférhetett volna egy lovas.

A felső mező az egész táblának mintegy felére terjed. A domborműves kép támlásszék oldalát mutatja, esztergályozott lábai vannak és a szék ülőhelyének oldalán négyszögű sávok keret domborodik ki, melynek közepén támpillér áll, a hátsó falpárkány felé az oldaltám behajló párkány idomában emelkedik és vízszintesen megtörve, derékszögben találkozik vele.

A széken ülő nő lábai oldalt mutatkoznak, zsámolyon állanak, a letört ruhából csupán egy darab maradt meg. A nő felső teste szemközt áll. Fejét óriási fejkötő borítja, melyről kendő csüng hátrafelé; vállain óriási fibulák állanak, nyakán erős tekeres van, az egymást érő kezek mit fognak, nem állapítható meg; az arcz tája kicsorbult.

A fölíratban a D(is) M(anibus) formula hiányzik; az elhunyt neve nominativusban áll és nem hiányzik az apai név, utána következik a kor jelzése genitivusban; a végén valószínűleg az örökös neve (T. Puta . . .) állott a nevet megelőző négy betűs formula szokatlan, de nem szól az emlék magas korú származása ellen, melyet az előbbieket után föltételezhetünk.

A puhafajta kőből készült emlék magassága 1·80, szélessége 0·75, vastagsága 0·20. Találták Csákvártt. Ismertette dr. Kuzsinszky Bálint Arch. Értesítő 1903. 230. l. kép kíséretében; a fölíratot közölte Domaszewski C. I. L. III. 15153.

38. szám (22. tábla). Csonka tábla. . . . *sia Asanuti* (?) h(ic) e(st) s(ita).

A tábla alsó részéből csak akkora darab maradt, a melyen a közölt első sor megmaradt fele kibetűzhető, ezentúl baloldala ép, kitört jobboldala valószínűleg párhuzamosan futott és fölül mind a két oldal párkánya csúcsba emelkedett. A mélyített mezőben ábrázolt női alak domborműve rossz fönntartása és durva kidogozása dacára világosan fölismerhető. A nő támlásszéken ül, melynek oldalala három vízszintes léczből alakul; jobbját a támlára helyezi és kezében talán valami ékszert tart, balkezét harántosan ölébe fektette. Fején dudoros fejkötő és róla hátrafelé kendő csüng, nyakán vastag gyűrűtekeres, vállán nagy fibulák ülnek, testét ujjas tunica borítja, melynek alul kilátszó szegélye fodros, felső ruhája bő redőkben borítja a tunicát. Kezei tövét kétrétű dudoros karpereczek ékítik.

A tábla puhább fajta kőből készült, magassága 1·27, szélessége 0·66.

39. Csonka tábla. *Ri.avis Veladrii* [(ilius) ann(orom) LX h(ic) e(st) s(itus) Vergonia Erascup(i) [(ilia) v. . . a Ael(ius) Sivi[fo] [(ilius) ? ? ? ? ?

A fölíratot kettős léczű keret fogja körül. A felső képes mezőnek csak a jobbik szélén maradt meg a párkány darabja.

Két szemközt ülő alak volt kifaragva, jobbra nő ül, lábfoíg erő alsó és valamivel rövidebb felső öltönyben, nyakán erős gyűrű, fején erős dudorú fejkötő és róla hátracsüngő fátyol. A bal oldalon férfi ülhetett jóval rövidebb öltönyben, térdén fölül csonka a tábla. Az egész emlék fölülete sokat szenvedett, de a fölirat szerkezete egészben megállapítható; a név nominativusban áll, az atya neve is meg van genitivusban és ugyanazon esetben áll a korjelzés.

Az emlék meglehetősen puha kőből készült; magassága 2.05, szélessége 0.72. Találták Dobozban (Fehér m.), honnan 1899-ben került a Nemzeti múzeumba. Vsd. ö. Domaszewski C. I. L. III. 15155.

40. szám (23. tábla). *D(is) M(anibus) Batti(?) Vi. i (ilio) ann(orum) et Res. . ore ann(orum) Memoris (iliae) h(ic) s(iti) [s(unt)] et Sisiune nepti ei(us) anniculae fecit Verbugia filia eius et sibi viva.*

A föliratban négy nemzedék nevei szerepelnek; az anyai dédatya Memor, Rest. ora, a nagyanya, Verbugia az anya és az unokák, Battes (?) és Sisiuna. A képes mezőn e szerint a kis unoka a legszélén áll, mellette az anyja ül, középett a nagyanya szintén ül és baloldalt az unokaleány áll. A kis fiut rövid ruhában ábrázolták, jobbát anyja felé emeli. Az anya és a nagyanya hasonló öltözetben jelentkeznek; fejüket magas fejkötő díszíti hátracsüngő kendővel; még fölismerhető a nyakon és a kezeken az ujjas tunica, melynek két szélét a nyak táján apró fibula tartja együtt; a lábfoíg lecsüngő ruha fölött melléről a térden túlig kötényféle van, melyet széles öv szorít a derékhoz; a nagyanya köténye alsó szélén rojtos és a nagyanyának mindkét oldalán felső köpeny is csüng le. Vállán mindkét nő magasan álló fibulákat hord és kezük tövén kétrétű karpereczet. A nagyanya nyakán vastag gyűrűtekeres, a leányáén három kerek csüngővel ékített vékonyabb tekeres ül. A leány egymásra záró kezében kerek tárgyat tart; az öreganya külön mindegyik kezében tart valamit, jobbában talán gyümölcs, baljában csészeféle és benne nagyobb tárgy van. Az unokaleány öltözete hasonlít a nagyanyjáéhoz; csupán a kötényfélét pótolja bővebb körülrzó ruha, mely térden alúlig ér és nyakán zsinég van, melyen három karikaszerű ékszer lóg; mindegyik karján csak egy perecz van; föl-

emelt jobbában valami kerek tárgyat tart, baljával ruhája redőit látszik fogni; bal keze kisujját gyűrű ékíti.

A sírtábla fölül csonka, a képes lap oldalain keskeny párkány vonúl, az írásos mező mellett a párkány szélesebb. Az írásos mezőt a felső mezőtől csupán keskeny párkány választja el és a mélyített négyszögű mezőt keret nem szegélyzi.

A fölirat szerkezete arra az átmeneti időre vall, mikor az elhúnytak neveit dativusba teszik, de még megtartják a régi h(ic) s(iti) s(unt) formulát; az apa nevét is kiírják még, a menynyire a nevek elolvashatók, legtöbbje római hangzású, csupán Verbugia neve határozottan celta név, mégis a népies öltözet tanúsítja, hogy úgy a nagyanya, mint az unoka belföldiek módja szerint öltözködtek.

Az emlék magassága 1.95, szélessége 0.92. Valószínűleg Ó-Budáról került 1858-ban a Nemzeti múzeumba. Rajz kíséretében közölték Römer-Desjardin 220. sz.; Mommsen C. I. L. III. 3593. és Eph. Epigr. II. 665. sz.; Hampel rajzzal az Arch. Ért. 1884. évi XIV. folyam 311. lapján és az Ung. Revue 1884. évi folyamában. Fröhlich R. Budapest Régiségeiben 1892. IV. 149—150. Domaszewski C. I. L. III. 10544.

41. szám (4. tábla). *Verondacus Vervici fil(i)us anorum quadraginta et Verbacius Verondaci filius annorum trium.*

A föliratos mezőt lécz és azontúl oldalt és fölül párkány fogja körül. A felső párkány két végén laposan kidomborodó pilléren keskeny, de erősebben kidomborodó pillér emelkedik, a talpzat és az abacus egyforma és aránytalan terjedelmű a pillér szélességéhez képest. Az így bekerített mélyebb négyszög mezőben zárt koszorú és benne középett ötszirmú virág ül. A két pilléren vékony párkány fekszik, rajta hármass párkányú félív emelkedik. A bekeretelt mezőben zavarosan faragott lapos dombsormú jobbra irányuló szarvast és fölötte ugyancsak jobbra tartó kutyát látszik ábrázolni. A keret fölött a két sarokban, a sarok két vonalával párhuzamosan álló s egy-egy derékszögben megtört mélyített sáv áll.

Mommsen ugyan a betűkről, melyek anyagul vannak bevésve, azt tartja, hogy »aetatis sequioris«, mégis fölvevük az emléket a fölirat szó szerkezete miatt e sorozatba, mert régi egyszerűségben tartja meg az ősi szokást. A D(is) M(anibus) formula hiányzik,

a nevek nominativusban állanak, meg van nevezve benne az apa és a kort genitivussal fejezték ki. A nevek bennszülöttékéi.

Az emlék magassága 184 cm, szélessége 82 cm. Találták Török-Bálinton. Legelőbb Paur közölte Arch. Közl. I. 225.; utóbb Mommsen C. I. L. III. 3381.

42. szám (4. tábla). *Atressa Vindonis [i]l[ia] ann[orum] XXX et Proculus Busionis ann[orum] III h[ic] s[itu]s e[st] Busio [i]t[ul]um m[em]oriae p[os]uit.*

A tábla fölül háromszöggel végződik; az írásos lap mélyített négyszögét páczából és léczből alakított keret fogja körül; a fölötte vízszintes párkány által elválasztott ugyancsak négyszögű mélyített lapot levélfüzér díszíti, mely a két felső sarokból kiálló gyűrűről lóg le; a gyűrű közepén kúp, a levélfüzér fölött harmadik hasonló gyűrű domborodik ki. A négyszög fölött párkányos orom emelkedik és ugyanoly gyűrű díszíti az orommezőt, a melynek az alsó gyűrűk.

A fölírat szövege a régi szokás szerint az elhunyt nevét nominativusban, az apát genitivusban s a kort is genitivusban közli; az F egyszer ki van írva, másodsor hiányzik. Következik a jellemző h[ic] s[itu]s e[st] formula és végül az örökös neve. Az anyai nagyapa Vindon, leánya Atressa, az ő férje Busio és fiuk Proculus. Ime, ismét példa arra, mint ment végbe a romanisatio a harmadik nemzedékben.

Közölte Paur Iván Arch. Közl. I. 226., utóbb Mommsen C. I. L. III. 3380. és Domaszewski C. I. L. III. 10362.

43. szám (12. tábla). *Cotom[as] N[ur]t[is] [i]l[ia] A[sa] [i]l[ia] an[norum] LVII h[ic] s[itu]s e[st] [C] il[ia]n[us] [p]o[st]u[er]i.* Az olvasás több helyütt kétes.

A nagyobbára ronesolt fölületű fölíratos lapot kettős léczű négyszögkeret szegélyzi. A keretet alul keskeny párkány különíti el négy párhuzamosan álló félkörívű nyílástól, a nyílást párhuzamos vonal szegélyzi, a harántos párkányon két párhuzamos vízszintes vonal közt zig-zeg vonaldísz.

Az írásos tábla fölött, tőle párkány által elkülönítve, melyet zig-zeg vonal díszít, csekély magasságú, élesen bemetszett hossz-négyszögű harántos mélyedésben két egymással szembe néző hal tüskés úszószárnyakkal domborodott ki, a jobbiknak már csak az alsó kerülete látszik.

A tábla legfölül háromszöggel s mellette két füllel végződik, az orom felületének egykori díszítése kétes, a két fülnek a hegye letört, idoma levelet látszik példázni, melynek középső gerince erősen domborodik ki. Az orom alatt közvetlenül félkörű párkány vonul s ez fölülről szegélyez egy párkányos körkeretet, melynek fölületét kötél dísz ékíti; a körben fülkeszerű mélyedés van és abból kiáll egy fiatal férfifej, a keskeny nyak tövén egyenesen elmetszett, haja rövidre nyírott, arca megcsontult.

A körkeret alatti téren kezdetlegesen domborműves jelenetet faragtak ki; jobbra nyargaló vadászt ábrázol, a ki baljával lova feje felé kap, fölemelt jobbával pedig valószínűleg hajító lándzsát fogott; vele szemben alul kutya, fölötte talán szarvas volt ábrázolva.

Ez a sírtábla több sajátosságánál fogva különvállik egyéb rokon síremlékektől. Legföltünőbb a pilléres ívekkel jelzett épület: ez lehet híd vagy íveken járó út. Akármelyikét jelenti, nyilvánvaló, hogy nem közönséges épületre gondolt a kőfaragó. Lehet, hogy az aquincumi állóhidat, vagy éppen a Trajanus nagy dunahídját gondolta, vagy valamely híres pannoniai viaductust kívánt megörökíteni, melynek az elhunyt életében szerepe volt. A másik sajátosság a két hal. Nem kell annak különös fontosságot tulajdonítani, hogy a hal kétszer szerepel, ez valószínűleg csak a tér egyenletes kitöltése kedvéért történt; de alighanem a hálnak is valami szerepe volt az elhunytnek az életében. Híres halász lehetett, a mint a vadászatnak is, a felső vadászjelenet tanúsága szerint, volt fontossága az ő életében.

A fölírat csonka állapota miatt alig használható tulajdonkép mint korhatározó tényező; mégis a betűk vékony vonalú bekarcolása közös jellege az első századbeli belföldi barbár síremlékeknek, hogyha nem is a legrégebbekhez számíthatók, mert minden kezdetlegessége dacára, a körkeretben csak úgy, mint a fölírásos tábla keretében, az ornamentekben, valamint a híd ábrázolásában s végül az arcképben római minták voltak irányadók. A tábla magassága 0.2, szélessége 0.62. Találták Környén (Komárom m.), honnan 1903-ban került a nemzeti múzeumba.

44. szám (14. tábla). *Brogimara Dallonis [f(ilia) an(n)orum] XXV et Jantuna [f(ilia) an(n)orum] II h(ic) s(itae) s(unt) Magio coniugi et filiae t(itulum) m(emoriae) p(osuit)*.

Az írásos lapot hosszönégyszögű keret szegélyzi, mely pálcából és léczből alakúl. A keret felső vonalán közepett három levelű palmett áll; a behajló szögekből mindkét oldalon kiinduló kettőshajlású inda díszíti a felső sávot. Az inda a hullámhegy alá és a hullámvölgybe tekerces mellékhajtást bocsát, a hajtás mindig kétlevelű kehelyből ered.

A sávon jobbra-balra a felső mezőt szegélyző pillér áll erős plinthuson, lába léczből, hornyolattól és léczből alakúl, feje három léczből és közben két hornyolattól áll és rajta három levél sorakozik. A két pillér között koszorútól bekerített körfülkében az anya és leánya mellképe szemközt áll. Az anya balról van és balját a leánya bal vállára helyezi; jobbát saját mellére helyezi. Fejét kendő borítja, mely hátraesüing, nyaka tövén az ujjas tunica széle látszik, vállán két fibula tartja a bőredőjű felsőszoknyát, melyet derekán széles öv szorit körül, nyakát vastag tekeres, alkarját kétrétű karperecz ékíti. Leánykája nyakát ugyancsak tekeres, jobb alkarját karika ékíti, fölemelt baljában almát tart, jobbát ruhájára helyezi.

A pillérekén kétrétű gerenda, rajta az orom vízszintes párkánya fekszik, melyen az orom hajló párkányai és mellettük keskeny lécz emelkednek. Az orommezőben Medusa feje hosszú hajjal és álla alatt messze tekerődő két kigyó domborodik. A tábla felső szélén csonka.

A fölírat három nemzedék neveit mutatja: Dallon az anyai nagyapa, Brogimara a leánya, ennek férje Magio és leányuk Jantuna, esupa celta név. A fölírat szószerkezete megtartja az ósi szokást. A »D(is) M(anibus)« formula még hiányzik, ellenben megvan a »h(ic) s(itae) s(unt)« a nevek nominatívusi szerkezetével. Az örökös superlatívus nélkül szól és használja az egyszerű formulát t(itulum) m(emoriae) p(osuit). Az is régi szokás volt, hogy az asszony nevét apja neve kísérte és hogy a kort genitivussal jelölték.

A tábla magassága 2:30, szélessége 0:80. Még 1847-ben a budai Gellérthegyen találták, Legelőbb Lutzenbacher ismertette a Magy. Akad. Értesítőben 1847. VII. 3. f. 86. l., utána Seidl

az Archiv f. öst. Gesch. qu. 1854. 125. l. Újabban képpel Römer-Desjardin 222. sz. Mommsen C. I. L. III. 3594. Hampel Arch. Ért. XIV. 1884. és Fröhlich Róbert Budapest Régiségei 1892. IV. 150. l. — Hübnér az emléket azok közé sorolja, melyek Hadrianus korában készülhettek (Exempla script. Epigr. Lat. 1885. 126. l.)

45. szám. (12. tábla). Csonka tábla. *Vindo Saturnini [f(ilius) an(n)orum] LX et Ammuta Mogetionis [f(ilia) an(n)orum] L h(ic) s(iti) [s(unt)] M(arcus) Ulp(ianus) Brogimarus gener t(itulum) p(osuit)*

A fölíratot négyszögű keret foglalja körül, a keret két léczből és közbeeső hornyolattól alakúl. A legfelső mezőt pillér szegélyezte mindkét szélén; megmaradt a baloldali pillér lába és a tőnek egy darabja. A láb plinthusán pálcza, lécz, hornyolat, pálcza és lécz következett. A közbefogott téren Vindo mellképe balról, Ammutáé jobbról szemközt áll. A férfi öltönyéből csupán a jobb vállon összetűzött bőredőjű felső öltönye látszik, melyen alól csupán a kezek tűnnek elé; jobbát mellére helyezi, baljában oly tárgyat tart, mely egymás mellé rakott két hajlított pálczához hasonló, esetleg ostornak nézhetőek, de tekeresnek nem. A nő nyakán és bal keze tövén az ujjas tunicát látjuk, válláról fibulákon esüing alá a kötényszerű ruha, melyet öv szorit derekához és alkarján látszik a bőredőjű felső kendő. Nyakát erős tekereses gyűrű ékíti és talán bal karján is volt gyűrű.

A képes mező és az írásos lap között mélyített négyszögmezőben, mely szélesebb mint a másik kettő, jobbra induló kettős fogat és előtte paripáját kantáránál vezető férfi látszik. A kocsi kerekei kétküllősek, padját létrás oldal szegélyzi. Közepett áttört oldalú karos ülökén nő ül fejről esüingő kendővel, odább köpenybe burkolt férfi, mögöttük kifelé fordult nő ül, fejről szintén kendő lóg. A kocsis feje fődetlen, testét bő köpeny borítja, jobbával a gyeploket fogja, baljában az ostor; a lovak nyakán a járom és a rúd vége látszik. A paripán nyereg van és a nyeregről lecsüingő czafrang; az ifjú fődetlen fejű és csupán chlamys van a testén.

A szöveg ósdi szószerkezetet mutat, melyet az előbbieknél után fölösleges volna taglalni. Csupán a vó nevében szereplő Ulpiusra utalunk, mely valószínűvé teszi, hogy Trajanus korához közeleső emlékekkel van dolgunk.

A három szereplő nemzedékből az apai nagyatyja Saturninus peregrinus lehetett, az anyai nagyatyja Mogetio belföldi celta volt, neve összefügg Mogetiana helynévvel, talán onnan származott. Az após neve Vindo belföldi név és valószínűleg ezt is helység után (Vindonianum) kapta az illető, az anyós neve, Ammuta, celta név. Az emléket állító hálás vő hármass neve mutatja, hogy az már római polgár lehetett, bár cognomenje Brogimarus celta név.

Az emlék mészkőből való; magassága 2·10, szélessége 0·89, vastagsága 0·22. Találták 1900-ban az alsó töbörzsöki pusztán, Sárbogárd mellett (Fejér m.), ajándékozta Blau Károly bérlő. A lelőhely az Eraviscusok területén lévén, föltehető, hogy ezúttal is részben legalább eraviscus egyénekéről szól a fölírat. Domaszewski közzétette C. I. L. III. 15151.

46. szám (17. tábla). *Iulia Utta Eiponis* (iulia) *Florinna* *Iu[li](i) Anarti ann(orum) LXXXV h(ic) s(ita) s(st) Cobromara Regill(a) matri* (iulium) *m(emoriae) p(osuit)*.

A fölíratot széles pálczából és széles léczből alakított keret veszi körül; a keret jobb oldala kicsorbult. Fölötte párkány által elválasztott kisebb mélyített négyszögmezőben balra férfi, jobbra nő mellképe és közöttük egy leány feje tűnik fel. Föltehető, hogy ez a fej Cobromararé, a férfi az ő atyja, a nő pedig 85 éves anyja volna. A férfi római ember módjára rövidre nyírott hajjal és rövid szakállal (?) jelentkezik, nyakán és jobb karján ujjas tunica látszik, mely fölött jobb vállán kerek fibulával összefogott sagum bő redőzete borítja a testet. A nőt hullámszerűen fésült hajjal, fülbevalóval ábrázolták, nyakán és jobb karján ujjas tunicát sejtünk, bal válláról felső kendője csüng le bő redőkben. A képes mező fülkőjét keret nem szegélyezi, csupán síma párkány határolja. A felső párkány is síma és rajta síma párkányok szegélyezik az ormos mezőt. Felső sarka letört s így megcsönkült a díszes dupla virág; ez közepett négyszirmú rozettából alakul, melyhez köröskörül nyolcz erős gerinczű nagyobb akanthus levél csatlakozik. A mező két alsó sarkából két kis bőségszarú áll felső nyílásával a rozetta felé; szája dudoros és kerek tárgy van rajta.

A fölírat szerkezetének ősi jellege van. Ismét három nemzedék nevei szerepelnek. A nagyatyai nemzedéket képviseli

Eipo; az apa Julius Anartus, az anya Julia Utta Florinna és az unoka Cobromara Regilla.

Már Fröhlich figyelmeztetett arra, hogy míg a nagyatyai nemzedékben a név még pusztán barbár formájában áll, addig a 2. és 3. nemzedékben már római nevekkal keverednek a barbár nevek. Az anyai névnél csupán az Utta név mutat barbár származásra, az atyáéban Anartus, a leányéban csupán Cobromara. Az Anartus névről Fröhlich helyesen utalt arra, hogy daciai celta törzsnév (Ptol. Geogr. III. 8. 3.) s így valószínűleg ő vagy elődje Daciából vetődött Aquineum tájára. Azt hisszük, hogy nem sokára a daciai hadjáratok után kerülhetett ide az erdélyi bennszülött, mert a fölírat szószerkezete legfőlegb Hadrianus uralmának a kezdetéig vezethető le. A képes mezőben ábrázolt egyének öltözete nem mutat semmi barbár jelleget s így ez is összhangban van a nevükben bekövetkezett rómaisodással.

Hübner ezt az emléket is azok közé sorolja, melyekről azt tartja, hogy Hadrianus korából valók (Exempla script. epigr. lat. 1885. 126. l.)

Az emlék magassága 0·97, szélessége 0·86. Találták a budapesti gellérthegyi kőbányák fölött. Képpel közölték Rómer-Desjardin 214. sz.; Mommsen C. I. L. III. 3598.; Eph. epigr. II. n. 667.; Domaszewski C. I. L. III. 10552. Fröhlich Budapest Rég. 1892. IV. k. 154. l. 88. sz.

47. *Asuius Biatumari* (iulius) *vicos sibi et Dival(?)* [. . .] *miorigis* (iuliae) *an(orum) XXX c[on]iugi Biatumaro T . . . vi* (iulio) *h(ic) s(iti) s(unt)*.

A tábla fölül-alul csonka, az írás lapját pálczából és léczből alakított négyszögű keret szegélyezte, melyből az alsó rész hiányzik. A felső mező fölül csonka, oldalain a mélyített négyszögöt pálczás és léczes keret határolja. A benne kifaragott lapos dom-bormű balra haladó kettős fogatot mutat. A kocsí kerekei hét-küllősek, a szekér vastag padján elől a bő köpenybe burkolt kocsis ül. Közepett háttámos pamtagon nő ül, hátul nő áll, ki lábfoig érő hosszú ruhát s fölötte elől ketté váló rövidebb köntöst hord. A kő közepén egész hosszában ketté hasadt és a törési fölület nem talál mindenütt össze.

A fölírat szószerkezete ugyan mutat ősi jellemvonásokat, de a végső formula «h(ic) s(iti) s(unt)» nincs összhangban az el-

húnytak neveinek a dativusával. Az emlék fölállításában a fölírat kissé kétes fogalmazása szerint része van a férjnek, a ki mondja, hogy még él, állítja az emléket feleségének és atyjának. Két nemzedék neveit látjuk: az apá Biatumarus, az após [.] miorigis, a fiú Asuius és felesége Diivalis.

A kő magassága 0·92, szélessége 1·10; találták Dunapente-lén, honnan 1901-ben került a Nemzeti múzeumba. Ismertette Fröhlich R. Arch. Epigr. Mitth. XIV. 56. és Domaszewski C. I. L. III. 10324.

48. *Annamatus Tripponis f(ilius) ann(orom) LXXX h(ic) s(itus) e(st) et Basiaebage Etonis f(ilia) coniux(viva) [pos]uit.*

A fölírásos lapot négyszögkeretbe foglalták, mely erős pálczából és léczből alakúl, alsó része kicsorbult. A fölötté lévő mélyített mezőben kocsit ábrázoló domborműből még meglát-szik az alsó rész; meg van két egyenlőtlen nagyságú hatküllös(?) kerék, a szekérnek a padja, a pad elején ülő kocsisnak a lábai és a két ló. A jobbra irányuló lovak előtt lovas haladt, megmaradt a ló és rajta a lovas alsó része.

A legfelső képes mezőből csupán egy kis darabka maradt meg, jobbra a szegélyző pillér lábának az alját és a jobbik mell-kép alsó kezdetét látjuk. A fölírat szövege a régi szerkezetet teljes tisztaságában tartotta meg, melyet az előbbieik után fölös-leges volna részletezni.

A kő magassága 0·98, szélessége 0·95; találták Tabajdon (Fehér m.), honnan 1901-ben került a Nemzeti múzeumba. Ismertette Rómer Arch. Közl. IV. 1864. 55. l. Mommsen C. I. L. III. 3372. Domaszewski C. I. L. III. 10353. Közeleső föltevés, hogy az elhunytat nem messze szülőföldjétől temették és mivel neve az Adnamati törzsére emlékeztet, arra felé terülhetett el e pannoniai néptörzs határa, a hol síremléke elékerült.

49. szám (3. tábla). Csonka emlék. *Prensens Annamati f(ilius) ann(orom) VII h(ic) s(itus) e(st) pater he(res) t(itulum) m(emo-riæ) p(osuit).*

Az írásos lapot kettős léczű keret fogja körül, mely alul csonka. A felső négyszögmezőt nem szegélyzi külön keret, csupán párkány fogja be az egyenesen bemetszett mélyedést, melynek közepét babérlevélből alakított koszorú ékíti, alul szalagcsokorral, fölül kerekded ékszerrel. A felső párkány fölött alighanem orom

emelkedett, melynek közepét talán rozetta díszítette; talán az egyik alsó szíromból való töredéket látunk.

A sírirat szöszerkezete ósdi formát mutat. Prensens talán Praesens helyett áll és akkor föltehető, hogy a rómaiósodás az itt szereplő családnál már a második nemzedékben állott be; az apát még a népsége törzsneven szólították, a fiának már latinus neve van. Találták Tabajdon (Fejér m.). Közölte Rómer Arch. Közl. IV. (1864) 55. sz. — Mommsen C. I. L. III. 3374. — Domaszewski C. I. L. III. 10341.

50. Csonka emlék. *Matsiu Tuionis f(ilius) ann(orom) XI h(ic) s(itus) e(st).*

A hosszúnégyszögű írásos lapot két pálczatagtól határolt hor-nyolatos keret szegélyzi, mely alul letört. Az írásos lap fölötti téren két egymás felé fordult delphin van laposan kifaragva; mindegyik szájában harántosan álló tekeresféle (?) tárgyat fog. Az egyszerű fölírat ósdi szerkezetű. A kő magassága 0·90, szélessége 0·77. Képpel közölték Rómer-Desjardin 217. sz.; Mommsen C. I. L. III. 3602. Fröhlich Budapest Régiségeiben 1892. IV. 153. l. Találták 1847-ben a budapesti Gellérthegyen a Brunner-féle szőlőben.

51. szám (11. tábla). *Bato Trantomis f(ilius) Araviscus ann(orom) Lh(ic) s(itus) e(st) Firmus h(ic) s(itus) e(st) Mogi-marus t(itulum) m(emo-riæ) p(osuit).*

Az írást keret mellőzésével vésték a mélyített alapú négy-szögű képes lap alá. A képes mezőnek sincs kerete, durván egyenes metszésű oldallappal vésték a kő felső harmadába. Az idősbik alighanem Bato az ő mellképe van balról, haja rövidre metszett, arca csupasz, ruházatáról csak annyit mondhatni, hogy ujjas, jobb kezét melle tájára helyezi, balját társa bal vállára. Társa valamivel kisebb, az ő haja is rövidre nyírt, az ő öltözete is ujjas, jobbját mellére helyezi, baljában kétrétű pálczás tárgyat fog, melyet inkább ostornyélnek mint tekeresnek mondanánk.

Az írás alatt keret és szabályos mélyítés nélkül a két társ lovak társaságában újra szerepel. A faragás ezúttal arra szorít-kozott, hogy a meghagyott rajzfölület körül sekély mélyítés segítségével létesítettek domborulatot.

A baloldali lovas, valószínűleg Bato, jobbra nyargal és föl-emelt jobbójában ostort tart; a másik, talán Firmus, szintén jobbra

lépő lovát a kantárnál vezeti s alig térdig érő zubbonyban szemközt áll, baljával földre helyezett tárgyat fog, melyet a kőfaragó nem bírt elég szabatosan jellemezni, a hogy különösen Bato lovának az idoma is fölötte kezdetleges. A fölírat ósdi egyszérsőségével az első századra vall. Magassága 2·16; szélessége 0·76. Kép kíséretében közölték Römer-Desjardin 223. sz.; kiadta Mommsen C. I. L. III. 3325. Találták 1841-ben Alsó-Szent-Ivában a Sárvíz mellett. A Bato név mellett az araviscus név kiírása vagy azért történt az adott esetben, mert Bato illyr név lévén, annak előfordulása más néptörzsnél indokoltá tette ezen törzshöz való tartozásának a hangsúlyozását; vagy azért jegyezték az elhunytnak a neve mellé a származását, mert talán idegenben, szomszédos népség területén halt meg, az a népség lehetett az adnamatus törzs, melynek fővárosához Annamantiához (Duna-Földvár) elég közel esik Alsó-Szent-Iván. E föltevés mellett szólna hogy az ő örököse belföldi celta volt, mire a Mogitmarus név is mutat, mely az adnamatus törzs noricum hazájában is előfordul. Firmus (peregrinus) nem volt Batoval egyenrangú, mert bár kezét a vállára teszi, mégis az alsó képen Bato lóháton van, Firmus gyalog jár és inkább calo szerepét viszi, miről rövid öltönye is tanuskodik.

52. szám. (16. tábla.) *Atressus Attavilli f(ilius) an(norum) LXX. h(ic) s(itus) e(st) Ap(p)ius Coimo f(ilius) patri pientissimo.*

A fölíratot keret fogja körül, mely pálczából, hornyolathból és keskeny pálczából alakul. Széles sáv választja el a keretet a felső képes mezőtől, mely fölül félkörüleg záródó fülkeszerű mélyedésben férfi mellképét mutatja. A fülkét fölül és oldalt négyszögű párkány fogja körül. A fülke két oldalát belül az ív hajlásának kezdetéig kétoldalt pillér szegélyzi; rajtuk a fülke behajló falán gerenda nyugszik, az ívet külső szélén párkány szegélyzi. A férfi testét bőredőjű köpenyeg borítja, baljában tekercset (vagy ostoronyelet?) fog, jobbját mellére helyezi; haja rövidre nyírt, arca síma, nyakán többrétű karika. A sírtábla alsó érdes fölületén bekarcozott cursiv betűk nyomai látszanak.

A fölíratban szereplő három nemzedék neve barbár, az írás szövegezése az ósdi módot követi; csupán a följajánlás superlativusában mutatkozik későbbi szokás kezdete.

Találták Tabajdon (Fejér m.); magassága 2·80; szélessége 0·87; ismertette Römer Arch. Közl. IV. 1864. 56. l. — Közölte Mommsen C. I. L. III. 3373 és Domaszewski C. I. L. III. 10354.

53. szám. (7. tábla.) *Aturo[n] Teitiei f(ilius) an(norum) LX. Atto(?) Aturoni f(ilius) XX. anno(rum) et Att(u)ni . . . sibi et . . .*

Az emléktábla alul és fölül csonka. A szabálytalan négyszögidomban bemetszett mélyebb íráslapot csupán párkány szegélyzi. Fölötte valamivel keskenyebb mélyített négyszöglapon lóháton nyargaló alakját faragták ki durván. A lovas háta mögött körded idom talán paizsot ábrázol, ülése alatt a takaró csücske hátra irányul a ló hátsó czombjáig. A legfelső képes mező alsó vonala szélesebb mint a középső mező és fülke módjára fölül körded hajlással zárul. A fülkében férfi mellképe domborodik ki, feje letört; bőredőjű ujjas öltöny borítja testét és széles öv szorítja dereka körül; baljában talán táblafélét tart, jobbival a bal válláról lecsüngő felső köpenyeg rinceit fogja.

A fölírat szövege ósdi módot követ, szokás szerint az apa neve is ott van a barbár benszületett(?) neve mellett. Három nemzedéket látunk ismét: a nagyapa Teitieius, az apa Aturon vagy Aturonus, a fiú neve (Atto?) kétes, hasonlóképp kétes az örökös neve.

A kő magassága 1·32; szélessége 0·70. Találták Pusztasomodoron (Komárom m.), honnan 1894-ben került a Nemzeti muzeumba.

54. szám. (15. tábla.) Csonka emlék. *Neratus Ursi f(ilius) an(norum) XXXXV.*

A fölírat alatt nagyon sekély domborulattal, az ábrában alig észrevehető, jobbra lépő ló és előtte ember felső részét faragták ki. A szöveggel együtt ezt a jelenetet is négyszögű pálczás keret fogta körül, a keret alsó oldala letört. A párkány által ezen lap-tól elkülönített felső mélyített mező jóval alacsonyabb. Háromlábú asztal áll a közepén, lábai kecskelábakat példáznak, kerek táblájának mintegy felét látjuk, fölülről mutatja a kőfaragó és azért akadtak, a kik katlannak nézték, bár a rajta álló három tárgy mutatja a kőfaragó szándékát; a három tárgy közül a szélső jobbik füles merítőedénynek látszik. Jobbfelől egy ember közeledik az asztal felé és a merítőedény után látszik nyúlni. míg baljában lándsának látszó két póznát tart, testét mintegy

a czombok közepéig érő zubbony borítja. Balról szemközt álló női alak látszik, mely mindkét kezével tart valamit; a dombormű fölülete elmosódott, csupán sejteni engedi, hogy az asszony belföldi nők módjára öltözködött. A legfelső képes mező mélyített fülke, melyet kétoldalt durván kinagyolt pillér szegélyez, a jobbik pilléren a plinthust látunk, a balsón a fej alsó léczét és abacusát. A fülkében férfialakot faragtak ki; a mennyre a fölület állapotja engedi látnunk, a haja rövidre nyírt, nyakán vastag karika (?), testét alighanem ujjas tunica és fölötte a jobb karral szabadon hagyó, bal válláról lecsüngő köpeny borítja, jobbát melle felé tartja, baljában tekerescfélét tart. Előtte jobb alkarja alatt kosárféle (?) van és benne gyümölcs látszik. A két pillér fölött sima gerenda és rajta az orom alsó párkánya fekszik, melyen a két ferde párkány emelkedik, mellettök két széles lécz vonúl. Az orom-mezőben kerek tárgy, gyűrű vagy gombféle domborodik ki. Az orom mellett és fölötte a kő felső derékszögű végződésén párkány vonúl végig. A két sarokban két delphin alakjának határozatlan domborúlatát látszik.

A fölírat szövege a legegyszerűbb és legrégebb szerkezetet mutatja: az elhunyt nevét, apja nevét és életkorát említi, a név nominativusban, a kor genitivusban áll. Még a szokott formula h(ic) s(itus) e(st) is hiányzik és az örököséről sincs említés. Ezek szerint bátran első századbéli emlékeknek vélhetjük.

Magassága 1.75; szélessége 0.71; vastagsága 0.22. Találták Gyermelen (Komárom m.), honnan Dr. Vásárhelyi Imre birtokos ajándékozta a Nemzeti múzeumnak. Közölték Rómer-Desjardin 385. sz. Mommsen *Ephem. Epigr.* II. n. 721; Domaszewski közölte C. I. L. III. 10604.

55. szám. (10. tábla.) Csonka emlék. *Matomarus [Teitiei fil(ius) an(norum) LX.]* . . .

A mélyített alapú fölíratos lapot pálczából és léczből alakított négyszögkeret szegélyezte, melynek csupán felső része van meg. Keskeny párkány választja el a fölötte lévő mélyített alacsonyabb mezőtől, melyben balra lépő paripát, alatta kutyát és előtte két emberi alakot faragtak ki lapos domborulatban. A paripán rajta van a nyereg, az előtte álló férfi szemközt áll, baljával talán a ló kantárát fogta, jobbában ostort látszik tartani, ruházata térdig érő zubbony, mely talán övvel van dereká-

hoz szorítva. Az asszony is szemben áll. Feje ugyan letört, de nyaka tövére hulló kendő nyoma látszik jobbik válla táján, ujjas alsó ruhája a lábfoig ér és sűrű redőkben csüng le. A felső ruha térdig ér és öv szorítja derekához, jobbában csészét tart. Ezt a mezőt szabálytalanul kinagyolt párkány választja el a legfelső mezőtől, mely fölül csonka. A mélyített alapon jobbra férfi, balra nő mellképe domborodik ki; mind a kettő csupán a nyak tövéig maradt épségben. A férfi alsó ujjas öltözete a két alkaron és a nyak tövén tűnik elé; jobb vállán nyílt köpenyét e vállon kis fibula tűzi össze és a köpeny széle a jobb karon fodros, jobbában az ostor nyelét, baljával az ostor végét fogja. A nő bal kezét a férfi bal vállára helyezi, jobbában talán madarat tart. Alsó öltönye ujjas, széle a nyaka tövén és jobb alkarján látszik, felső öltönyt a jobb vállon látható nagy fibula tűzi össze; nyaka tövén meglátszik a fejről hátracsüngő kendő vége. Nyakán vastag tekeres, alkarját kétrétű karperecz ékíti, végei szélesülnek és harántosan fektetett hornyolatokkal váltakozó dudorok sorakoznak rajta, a dudorok rovátkosak.

Az emlék magassága 0.80; szélessége 0.71. Találták 1816-ban »a csepeli promontoron« (Rómer). Kiadták képpel Rómer-Desjardin 224. sz. Mommsen C. I. L. III. 3409.

56. Csonka emlék. *Nicaris? ta Caliti (ilia) an(norum) VI. [Atup (?). su. et C(allita) mat(er)].*

Az írás mélyített lapon van, csupán szabálytalanul faragott párkány vette körül, mely alul csonka. A felső ferdén metszett párkány fölött a mélyített fülke talán fölül körded hajlással záródott. Férfi és nő mellképét faragták ki rajta; a fejük felső fele letört és hiányzik. A jobbra lévő férjmellkép alsó öltözete ujjas, felső öltözeté bő redőkben hull alá; jobbival a férfi bal válla felé nyúl és az onnan lecsüngő köpeny redőit fogja, baljában négyszögű táblafélét látszik tartani. A nő fejről kendő csüng hátra a vállára, nyakán és karjain az ujjas alsóruha látszik; a lecsüngő köpenyt magasra nyúló fibulákkal tűzték vállaira, nyakán zsinog és rajta kerek ékszer csüng, jobbán harántos rovátkú pántos karperecz van, baljával megtámasztja jobb könyökét, jobbik alkarját melle felé emeli és kezében talán pénzes zacskót emel.

A kő magassága 0.96; szélessége 0.87.

III.

A bemutatott pannoniai emlékek korrendi megállapításában első sorban a történeti adatokra és a síratok szerkesztésére voltunk figyelemmel. Arra az eredményre jutottunk, hogy vannak közöttük a Kr. utáni első századból valók, más részük Trajanus korában keletkezhetett és vannak olyanok, melyeken a régibb kor és Hadrianus időszakának jellemvonásai egyesülnek.

Hátra van, hogy azon emlékeket, melyeknek az állapota arra alkalmas, egyéb stílistikus szempontokból is méltányoljuk. Össze fognak kerülni a rokonalakú és hasonlószerű emlékek és a rajtuk megállapítandó sajátosságok is nyújtanak néha támpontokat a korhatározásra. Ily stílistikus alapon hat főcsoport különböztethető meg.

A) A legegyszerűbb emlékek azok, melyeken nincs egyéb lényeges dolog, mint a fölírat s a kerete. Van ily emlék római polgártól, katonától és szabadonbocsájtottól. (1. és 2. tábla.)

B) A síremléket koszorú domborműve ékíti. Katonák sírtábláin babérkoszorú (corona militaris) jelentkezik, akad koszorú római polgárok emlékein is, sőt barbár benszülöttek is faragnak ki koszorút vagy legalább levélköteget sírtáblájukon. (2—4. tábla.)

C) Lovas csapatoknál szolgáló katonák egykori foglalkozását a sírtáblán kifaragott lovast vagy ló mellett szolgát ábrázoló domborművel jelzik; barbár benszülöttek síremlékein hasonló kép lovas, paripa és szekér utal az elhunyt mindennapi életében fontossággal bírt mozzanatokra. (5. és 6. tábla.)

D) Sokszor megjelenik a titulus főhelyén az elhunyt mellképe, néha külön kerek fiúkébe helyezik. Katonák mellképeivel ebben a korban ritkábban találkozunk, ellenben gyakori a polgárok emlékein a mellképes ábrázolás; a szokás átszáll a benszülött barbárookra. (7—19. tábla.)

E) Ritkán előforduló jelenség, hogy római katonát teljes alakban ábrázolnak a sírtáblán. (19. tábla.)

F) Érdekesekek ebben a korban a benszülött asszonyok sírtáblái. Néha jelképeznek rajtuk emberi idomot, máskor karos-székben oldalt vagy szemközt ülve ábrázolják a nőt és vannak esetek, mikor szemközt állítják az asszony alakját. (20—23. tábla.)

Mind a hat csoportot külön-külön kell tekintenünk Tábláink követik a jelzett sorrendet.

A) csoport. Disznélküli fölíratos táblák.

1. tábla. 21. szám. A füles tábla nyilván arra készült, hogy sírépületbe illeszszék. Oly typust képvisel, melyet Italiából hoztak magukkal a Sirmiumban megtelepedett római polgárok. A kézművesek főnökének állították, társa és czéhbéli kófaragó készítette a második század elején.

1. tábla 10. szám. Ez a hossz tengelye irányában fölállított keretes tábla, melynek keretét fölül orom díszíti, ugyancsak itáliai minta szerint sírépület jelzésére készülhetett. Proculus, a kinek társai és unjancztanítványai Aquincumban állították, a mai Torino tájáról (Augusta Taurinorum) volt az Ó-Budán állomásozó legióhoz (leg. II. adiutrix) mint veteranus újból berendelve s itt halt meg. Aquincumban a tábla készítése idején — a II. század elején — már rendes kófaragók foglalkoztak ily munkákkal.

2. tábla. 30. szám. Cresceens szabadonbocsájtott táblája alul durván kinagyolt végével a földben állott. Egyszerű keret szegélyzi az írásos lapot és csupán két sima acroterium emelkedik mint egyszerű dísz a felső párkány két sarkán. Kora az első század végére talál.

B) csoport. Koszorús emlékek.

2. tábla. 1. szám. Babérkoszorú díszíti az Aquincumban székelő legio X. szolgálatában meghalt Anifidus sírtáblájának felső felét. Az emlék szabatosan a második század első két évtizedére tehető. Megvan a biztos keltezés lehetősége a koszorús typus itteni föltünésére, a mi nem zárja ki, hogy a koszorús typust nem kedvelték már korábban is a mi vidékiünkön. H. Hoffman helyesen utalt arra,¹⁾ hogy a katonai emlékeken jelentkező koszorú katonai kitüntetés megörökítése. Az aquincumi muzeumban őriznek egy hasonló koszorús követ, mely Sato cambodunumi születésű leg. X. Geminabeli veteranus számára készült. Ismeretes, hogy ez a legio Germaniából került ide s így valószínű, hogy a mi vidékiünkre ezen hadtest és az ő kisérői tévén juthatott el a koronás titulusok szokása.

¹⁾ Röm. Militärgrabsteine 17. l.

3. tábla. 19. szám. A kölni származású Rufus polgár emléken szakasztott oly koszorút látunk. Igaz, hogy a koszorú közepén már rozetta ül, a mi szintén arra mutatna, hogy a koszorú ezuttal szorosán vett katonai jelentőségéből már kivetkőzött. Ez a csonka, de díszes emlék különben antik templom homlokának az utánzásával ismertet meg; a koszorút oszlopokon nyugvó ormos aedicula foglalja körül. A Gorgofő, szárnyas genius, delphin és a tábla keretét díszítő borostyáninda a Germaniában korábban fejlődött izlést képviseli, melynek ideszármazását ugyancsak a X. legio kapcsán érkezett ügyes kőfaragóknak tulajdoníthatjuk.

3. tábla. 49. szám. Prensens Annamatus fiának koszorús sírköve dísztelen síma párkányával mutatja, hogy a romanizálásnak induló barbár benszülöttek is fölkapták a koszorú motívumát. A Nemzeti muzeumban f. é. márczius óta két más koszorús síremléket bírunk, mindkettő Duna-Penteléről való és barbár nevek szerepelnek rajta.¹⁾

4. tábla. 41. szám. A törökbálinti emlék Veromdacus tiszteltére a tartomány római központjaitól félreeső vidéken készülvén, valószínűleg nem czéhbéli kézművestől ered. A rajta kifaragott koszorú és közepett a rozetta aediculában áll ugyan, de az építészet inkább ácsmunkát szemléltet mint kőépítészetet. Még ezeknél is inkább vall barbár kézre a kerek tympanon nehezen fölismerhető domborműve és az inkább bekarcozott mint bevéselt fölírat.

4. tábla. 42. szám. Egy más törökbálinti emléken a koszorú helyett levélfüzért látunk. Ez a motívum az ormos tetejű felső mezőben magára áll ezen korbéli emlékeink ornamentikájában; annál gyakoribb az itáliai oltárokon.²⁾

C. csoport. Lovasok emlékei. Pannonia éjszaki és keleti részének megszállása lovas segédcapatok révén történvén meg, azok oly típust honosítottak meg, melyen az írás fölött, vagy a fölírat alatt az elhúnyt lovast faragták ki. H. Hofmann harmadik csoportjában foglalja össze a lovas-emlékeket (i. h. 49—53. l.)

¹⁾ V. ö. Arch. Ért. 1906. Mahler cikkében 157. l. 1. és 2. sz.

²⁾ W. Altmann: Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit. 1905. 59. l. VI. szakasza; »Das Guirlanden und Bukranienmotiv. Die Verwendung von Bukranien und Guirlanden wird in augusteischer Zeit zur Regel.«

5. tábla. 2. szám. Eszékről való Sveitnius «eques ala Arava-corum» sírtáblája. Az elhúnyt jobbra nyargalva, a tábla alján külön mezőben jelenkezik. Az emlék hosszútkás keskeny aedicula formáját mutatja és nyilván nem a typus legkorábbi mintái közé tartozik.

5. tábla. 3. szám. Ugyancsak déli Pannoniából, Andautoniából került ide Bonio az ala Frontoniarum lovasa. Emléke e csoport régibb idomú képviselői közé tartozik. A lovast ábrázoló mező fölött csupán szerény orom áll, sem pillérek, sem oszlopok, csupán sávok támasztják meg az ormot. H. Hofmann is adja az emlék képét és leírását (i. h. 53. l.).

6. tábla. 57. szám. Egy csonka lovas emléket csatolunk ide, melyet Duna-Bogdányból szerzett a Nemzeti múzeum. Urso, a II. alpesi cohors kürtöse volt. A fölírat szerkezete után ítélve, nem származik ugyan a Kr. u. első századból, de nyilvánvaló, hogy formái igen régi időre mennek vissza. Ilyen a fölíratnak füles keretbe való foglalása és különösen a képes mező körded hajlású, fülkeszerű idománál fogva csatlakozik belföldi celta síremlékeink típusához. E forma követését magyarázza a síremléket fölláttó Posimarus, ki nyilván belföldi ember volt. Ismertette Mommsen C. I. L. III. 3647. — Domaszewski C. I. L. III. 10589.

6. tábla. 58. szám. A Nemzeti múzeum régóta bírja egy pannoniai lovasemlék felső aedicula-szerű részét, melynek írásos lapja letört. A lovas jobbra haladó alakja fölemeli hosszú lándsáját.

6. tábla. 59. szám. Egy Ó-Budáról (?) Vácra és innen a Nemzeti múzeumba jutott domborműves tábla, durván bemélyített, szabálytalan négyszögű fülkében jobbra haladó lovast ábrázol. A lovas baljában hegyes dárdát tart maga elé, melyről foszlányok csüngnek le. Jobbjával fogja a kantárt, köpenyegé széles redőkben hátraleng, egyéb öltözetét nem elég szabatosan jelezte a kőfaragó, nyereg és takarófélén ül a lovas. A fülke alsó szélé ferdén áll és a ló felemelt mellső bal lába nem fért a mezőbe, hanem belényül a kő oldalpárkányába. Nem lehet tudni, hogy az emlék alul miképp végződött, sőt az írárt is lehetnek kételyeink, halottas emlékekkel állunk-e szemben.

D. csoport. Arc- és mellképes emlékek. Vidékünkön, úgy mint másfelé a római provinciákban, legnagyobb számmal

maradtak fenn oly síremlékek, melyeken az elhunyt feje, vagy mellképe ábrázoltatik. Nincs semmi kétség, hogy az ily ábrás síremlékek szokása a birodalom székhelyéről terjedt mindenfelé. A kifaragott ábrák követik a római polgárok házaínál ósidők óta őrzött régi álarczokat, melyek viaszból készültek és a ház külön részében őriztettek. Legutóbb W. Altmann érteztet rólok és utal azokra a márványfejekre és mellképekre, melyek az ábrás síremlékek sorait a Kr. u. század elején megnyitják. (Die röm. Grabaltäre 15. fejezet.) Harald Hofman gyakran említett értekezésében ezen ábrás emléktypus létezését Carnuntumban és Aquincumban már a Kr. u. első század negyvenes éveiben állapítja meg és két igen régi jellemző emléket képekben is bemutat (Die röm. Militärgrabsteine 34. és 35. l. 19. és 20. ábra). Ezekhez hozzátartol egy csonka emléket Aquincumból, néhány győri s tatai és egy ószónyi követ. Valamennyinek az a tulajdonsága, hogy az elhunyt ember lovas volt, minek tanuságául az elhunyt kisebb lovas alakja is ki van faragva rajta. Látni való, hogy az ábrás typus mintáit is a birodalmi határszélekre tolt lovas segédcapatok honosították meg legkorábban a mi tájainkon.

7. tábla. 4. szám. Nertus síremléke nem a legrégiebbek közül való, sőt inkább már abban a korban készülhetett, mikor rendes kőfaragó ezéhbéliek vállalták Aquincumban az ily emlékek készítését. A felső félkörű befejezésben, mely alatt a fülkében áll a nyak tövéig érő kép, mégis ósdi izlés maradt fenn. A lovasnak igénye lévén két lóra, az ő szolgáját ábrázolja a kőfaragó, két lovát vezetvén kantáránál fogva. Sajátságos a kétemeletes aedicula félkörű orma.

7. tábla. 53. szám. Aturon teljes mellképében van ábrázolva; a fülke ugyan csonka, de világosan félkör felé hajlik a párkánya.¹⁾ A második mezőben lóháton jelenik meg a bennszülött

¹⁾ A fölül félkörben hajló fülke a Rajnavidéken az első század kezdétől fogva sűrűn divó forma. Lsd Weynand Bonner Jahrb. 1902. IV. tábla 2. szám, 7. szám, V. tábla 5. szám, VI. tábla 2. számig, 5. szám és 10. szám. Aturo fülkéje lényegesen csak abban különbözik az idézett analógiáktól, hogy teljesen nélkülözi az amott a fülkét környező oszlopokat, pillérekt és párkányos íveket; tehát dísztelen egyszerűségben óvta meg a columbariumokban szokásos fülkék formáját.

8. tábla. 60. szám. Egy pannoniai sírtábla, mely nélkülözi a fölíratot, de különben meglehetősen épségben maradt meg, a mellképes sírtábla fejlett formáját képviseli. H. Hofmann ismerteti az emléket (i. h. 63. l.) és közli jól sikerült ábráját (u. o. 42. á.). Szerinte kora legfőlebb Trajanus idejébe vihető fel. A pillérektől megtámasztott orom alatti mezőben szakállas férfi mellképét látjuk. Testét ujjas tunica és fölötte a jobb vállon kerek fibulával összetűzött sagum borítja, melynek felhajtott, rojtos széle bal válláról csüng le. Baljával a férfi ezt a lecsüngő részt fogja, jobbában tekereset (?) tart. A középső mezőben jobbra lépő lovat, melynek hátát nyereg s alatta mélyen lecsüngő takaró borítja, balra álló ember kantáránál fogva tartja; az ember testét ujjas, térdig érő tunica takarja, baljában tojásdad paizsot tart. Nyilvánvaló, hogy itt lovassági egyén síremléke volt tervezve. Az ormot rozetta díszíti, az orom két alsó sarkán fül emelkedett, mely most csonka.

8. tábla. 61. szám. Rokonizlésű, de talán valamivel későbbi egy más lovas katonai emlékkő, melynek H. Hofmann szintén közli képét (i. h. 44. sz.) és leírását (i. h. 64. és 65. l.). Megmaradt az emlékből a két felső domborműves mező, melyet a két mezőn végig emelkedő két oszlop szegélyez, rajtuk többrétű gerenda és orom, az oromban rozetta, az orom sarkain tekereses vesszőből alakuló félpalmettás akroterion és mindkét lejtő fölött delphin. A felső, nagyobb fülkében rövid hajú, szakáttalan férfi ujjas chitonban, jobb vállán kerek fibulával egybetűzött sagum, jobbával a kard markolatát fogja, baljában valószínűleg összehajtott ostort fog. Az alsó mezőben két paripa jobbra áll, hátukon nyereg és takaró, előttük czombig érő chitonban a legény, a ki jobbával az egyik ló mögé nyúl, baljában kerek paizsot és két lándsát fog.

9. tábla. 62. szám. Már H. Hoffman ismerte föl e csonka sírtábla különös érdekességét (i. h. 65. és 66. l. 45. ábra), mely görög mintákra vezethető vissza. A két képes mezőt csavarjárású sávokkal ékített két korinthosi oszlop díszíti, melynek fején a levelek nem a római műveken megszokott tagozatlan szélű csúcsos levélfornát mutatják, hanem gazdagon tagozott akanthus levéldomot. A lehajló oldalú abaeust rozetta ékíti. Az orom gazdagon tagozott két gerendán épült, benne a Medusa-

fej, az orom sarkain külön talapzaton baloldalt megmaradt a gránátalma, az orom hajló oldalai fölött két delphin hullámozó testtel ellenkező irány felé fordul. Az orom alatti mezőben két széles, rövid pillér körszelvényű ívvel kereteli be a mélyített fülkét, melyben csupasz arcú és rövid hajú férfi mellképe domborodik ki. Nyakát a tekereses kendő védi, testét paenula borítja és fölötte bő köpeny van, jobbajával fogja a köpeny szélső rándzait, baljában tekerescsélét tart. Az ív fölötti két téren jobbról-balról egy-egy tüzes lángot lehelő fej szellőt fúj a mellkép felé. Domaszewski arra figyelmeztet, hogy az igeli emléken négy ily szellő-isten fújja lehelletét az égbeszálló Heracles felé. Az alsó mezőben a jobbra lépő paripát meztelen legény vezeti, baljában lándzsát tart, a ló hátán nyereg és takaró van. A legény meztelensége, a szélstenek és az akanthuslevelű oszlopfők görög minták utánzásai. A mi vidékünkön Dalmatiából kaphatták a hellén motívumokat, de ezek jöhettek Germániából is, a hol a görög művészet Massilia révén már régen érvényesült, vagy hozhatták a mintákat közvetlenül a kelet felől ide telepített katonák vagy rabszolgák, a kik közt több szabadonbocsátott hagyott Pannoniában síremléket.

A bemutatott táblának van emlékeink sorában egy csonka és kopott állapotban lévő párja, mely nem oly ügyes kőfaragótól származik. Hasonló a pillérekem emelkedő íves fülke és benne a mellkép, az ív fölött mindkét oldalon egy-egy férfi fej, mely emlékeztet a szellős istenségekre, de talán már nem fújja a levegőt: az oromban Medusa feje van és feléje fordultan két nagyobb madár, mely megböki. Az orom fölött ismétlődik a két delphin. A lovas katonáknak az a szokásuk, hogy a mellképen kívül még lovas foglalkozásukat ábrázoló domborművel is ékítették síremlékeiket, a barbár bennszülötteket hasonlóképp arra indíthatta, hogy mint jeles lótenyésztők, lovasok és szekerészek, mozgalmas életükből vett jelenetekkel ékítsék síremlékeiket. Ez a szokás már az első században észlelhető, utóbb tipikus formát öltött, mely állandó ismétlésekben pannoniai sírtáblákon oly sokszor tűnik szemünkbe.

9. tábla. 63. szám. Környéről (Komárom m.) szerzett a Nemzeti múzeum egy barbár családi emléket. A mennyire a szakadozottan kibetűzhető fölíratból kivethető, Albiunus és neje

részére állították. A férfi római módú, felesége bennszülöttek ékességeivel díszlik, fején mithraszerű sapka, melyről hátul lecsüng a fátyolos kendő, nyakán vastag tekeres van, vállain fibula, karján kétrétű karperecz. A házaspár mellképe sima párkánynyal keretelt fülkében áll, mely fölül tompa csúcsban kiszögél. A második mezőben két lovas egymással szemben áll, a jobboldali balján tojásdad paizsot tart. A tábla fülke-oromra emlékeztető felső végzése barbár bennszülöttek emlékein máskor is előfordul Pannoniában (p. o. 22. tábla 38. sz.) és alig lehet az idomot másnak tekinteni, mint az első század közepe óta Pannoniában is jelentkező ormos aedicula alak egyszerűsített utánzásának.

10. tábla. 55. szám. Ugyancsak bennszülött házaspárt mutat Matomarus csonka sírtáblája. Az asszony, belföldi nő, összes ökszerit vette föl, az ura pedig ostort tart kezében. Mind a ketten az alsó mezőben még egyszer szerepelnek. Az asszony sajátos ruházatában szemben áll, mellette az ura az ő paripáját vezeti a kantáránál, a ló alatt ugrándozik a kutya, talán mert Matomarus vadászatra készül. A sírtábla durva sima párkánynyal fölfelé keskenyül és alighanem félkörű fülkével fejeződött be, mely máskor is első századbeli táblák sajátos formája.

10. tábla. 18. szám. Egy csonka sírtábla középső domborműves jelenete Domitinnust mutatja, a hogy szolgájával vadászatra indul. A kutya üldözi a nyulat, de azért Domitinus csak lassan járhatja lovát, a mögötte járó szolga igen hosszú lándzsát és paizsot visz utána, tanuságul, hogy nemesebb vad, valószínűleg szarvas üldözésére indulnak. A mennyire a megmaradt töredék beosztása és domborműve sejteni enged, a megelőző síremlékkel való közeli rokonságra következtethetünk.

11. tábla. 51. szám. Bato Eraviscus törzsbéli és társa Mogitmarus durván kifaragott mellképe minden architectonikus dísz nélkül, egyszerű hosszínegyszögű táblán a belföldieknél az első században szokásos típust mutat. A sírirat alatt egyetlenül kifaragott lovas és a lovát vezető társ nyilván szintén a lovas csapatok katonái számára készült ábrázolások hatása alatt keletkezett.

12. tábla. 31. szám. M. Ulpus Provincialis és Ulpia Mattuta romanizált belföldiek síremléke oszlopos és ormos volt, a fölíratot

is keret szegélyzi, de a lapos dombormű, melyet a kófaragó a fölírat alá a keretbe belészoritott, teljesen belföldi zamatot ad az emléeknek. Megjelenik a kétfogatú szekér, rajta a kocsis, az elhúnytak pamlagos ülésen ülnek és mögöttük a cseléd; a szekert követi a lovas hírnök.

Ez a jelenet majdnem azonos ábrázolásban gyakori pannoniái síremlékeken és jóllehet római fölfogás szerint, az elhúnytnak a túlvilágra való utazását is jelképezheti, mégis közeleső valószínűség, hogy a pannoniái földbirtokosok életéből tipikusan ábrázol egy főfoglalkozást, a kocszítást és a lovas életet. Belföldiek sírjaiban több helyütt leltük a lovak esontjait s a szekér alkatrészeit, melyek ugyancsak a sírba követték az elhúnytat. Lehet, hogy a romanisatio hatása alatt a sírtáblákon kifaragott szekér és lovas az ősi temetési mód jelképes helyettesítése gyanánt maradt fenn.¹⁾

12. tábla. 45. szám. A jelenet ismétlődik egy Alsótöbörzsokról (Fejér m.) való megcsontkült díszes sírtáblán, melyet Brogimarus apósának (Vindo) és anyósának (Ammuta) állított. A sírtábla felső mezeje római szokás szerint pillérekön nyugvó orommal végződött és az ügyesen kifaragott domborművek tanúskodnak róla, hogy ezéhbéli, tapasztalt kőműves kezéből erednek. Az emlékek aedicula formája volt, mely nálunk az első században már széltében honos.

12. tábla. 43. szám. Cotomas (?) emléke több tekintetben figyelemre méltó. Az egyén életében nagy szerepe lehetett a vadászatnak, a mit a fejképe alatt durván kivésett szarvasvadászati jelenet tanúsít. Hogyha a másik két domborművet helyesen az ő életére vonatkoztattuk, akkor a két hal őt mint halászt jellemzi és az emlék alján jelentkező bolthajtásos pillérsor vagy folyóhidnál, vagy viaductusnál való közreműködését jelzi. Az elhúnyt elmetezett nyakú képe ősi szokást követ és a körkeretes fülke is ősi forma.

13. tábla. 64. szám. A sávós körkeretű fülkében római nő mellképe van ábrázolva újjas tunicában és bő felső köpenyben.

¹⁾ V. ö. Budapest Régiségei. IV. 1892. 56—60. A Rajna mellékén is reáakadunk az első században. (Bonner Jahrb. 1902. III. tábla, 3. szám.)

jobbában kosarat, baljában kerek tárgyat tart. A keretet jobbról-balról meztelen kis geniusok tartják, lábukat keresztbe vetvén, oda támasztják fejüket a kerethez. A keretet alul két gömb támasztja, fölül a kereten kiemelkedő dúczféle volt, mely kiesorbúlt, úgy hogy most hengerded mélyedés látszik közepén, melybe czövegezhettek táblácskát vagy egyebet. Az emlék alsó szélé vízszintes párkánnyal fejeződik be, mely alkalmassá tette, hogy fölíratos sírtábla felső szélére helyezték.

13. tábla. 65. szám. Más hasonló emlékek csupán csonka része maradt fenn. A fülkében nyilván apa, anya és gyermek volt ábrázolva; az apa tekereset fog, a gyerek almát tart. A körkeretet alul gömbök és oldalt geniusok tartották meg; az alsó párkány is megvan, mely rajta feküdt a sírtábla felső szélén.

14. tábla. 66. szám. A körkeretes fülke más változata nélkülül alul a keretes párkányt, e helyett czövekforma nyujtványa volt alul, melyet talapzatba lehetett illeszteni. Fölül oromszerűen álló, kétfelé hajló védőpárkány borul a keretre. A fülkében lándsás vitéz van ábrázolva, újjas tunicában és jobb vállán kerek fibulával összetűzött sagummal. Baljában tekereset tart, jobb keze ujjait a tekeresre helyezi; bal válla mögött lándsásféle áll.

14. tábla. 67. szám. Hasonló, de finomabban dolgozott emlék felső sarokpárkányának csúcsából laposan elmetezett dúcz emelkedik ki. Az ábrázolt házaspár fejei megcsontkultak. Jobbra van a férfi mellképe bő újjas tunicában, jobb vállán kerek fibulával összetűzött sagummal, bal válláról lecsüngő köpenyvel. Baljában tekeres van, jobbjának az ujjait a tekeres felső szélére helyezi. A nő tunicában és bő redőjű felső köpenyvel ábrázolták, a köpeny sinusából kiálló jobbjának mutatóujja ura jobb karját érinti. Bal fülén meglátszik a cseppidomú függő.

A bemutatott négy körkeretes emlék közül csak a katonát ábrázoló tartozik szorosan az első századbeli sorozatba. A többi későbbi időből származhatik és azt tanúsítja, hogy a kerek keretű mellkép típusa utóbb is fennmaradt és erre daciai példák is idézhetők tanúságul. H. Hofmann (i. h. 45. l. 29. ábra és 85. l. 60. ábra) Gráczból és Klagenfurtból hoz föl e körkeretes emlékidomra két korai példát és a Noricumban is otthonos típus eredetét Dalmáciából származtatja.

14. tábla. 44. szám. Brogimara és Jantuna emléket még e sorozathoz csatoljuk; mert megvan rajta a körkeretes fülke, melynek párkányát ezúttal koszorú díszíti. Az aedicula-szerű emlék minden díszre daczára nem mondható eléggé sikerültnek, mert a kőfaragó nem bírta a koszorús fülkét az oldalsó pillérek közé kellőképp beilleszteni, a koszorú csupán mindkét pillér rovására fért a négyszögtérbe. Ez az elsőszázadi emlék is tehet tanúságot arról, hogy körkeretes fülke használata ősi időkbe nyúlik vissza; mert íme, ez az idom egyesül itt a katonai koszorú kedvelt formájával.

15. tábla. 54. szám. Neratus síremlékének középső mezején a nemzeti múzeum emlékei között alighanem először tűnik föl a háromlábú asztal s mellette az áldozó férfi és a nő, ez utóbbi pannoniai bennszülöttek öltözetében. Hasonló áldozati jelenet legelőbb az aquincumi múzeum Tiberius Claudius-féle csonka síremlékén (H. Hofmann 35. l. 20. ábra) látható, melyről H. helyesen azt tartja, hogy az első század harminczas vagy negyvenes éveiben keletkezett. Claudius alsógermániai származású lovas, tehát lehetséges, hogy már az első század óta nálunk kedvelt áldozati jelenet mintája nem Pannoniában keletkezett, bár itt, a bennszülöttek emlékein is, számtalanszor ismétlődik.

15. tábla. 13. szám. Aexilvas veteranus síremléke azt a formát mutatja, mely a félkörű záródású fülke fölött oromszerű párkánnyal végződik. Az írásos lapot ugyan díszes keret szegélyezi, de az emlék igazi architectonikus tagozást nélkülöz; az orom alatt az ív előfordul a Rajna mentén is az első században (Bonner Jahrb. 1902. IV. tábla 1, 2, 3, 7. szám) és ugyanott a két egybekapcsolt farkú delphin kedvelt díszítő motívum. (Bonner Jahrb. 1902. 230. l.)

16. tábla. 52. szám. Ugyancsak a rajnavidéki első századi emlékek közt kapjuk a mintát Atressus síremlékére. A sírtábla fölül egyenes lappal végződött; a mellkép fölül félkörhajlású fülkében áll; a fülke architectonikus módon van tagozva, oldalt pillérek szegélyzik, a pilléreken a fülke behajló, talán fektentes gerenda domborodik és a gerendán párkányos ív szegélyezi a félkört.¹⁾

¹⁾ Bonner Jahrb. 1902. I. tábla, 1., 3., 6. sz. is az első században (Bonner Jahrb. 1902. IV. tábla, 1., 2., 3., 7. szám).

16. tábla. 29. szám. Saetibolus és Quintus, a két iskolás fiú sírtáblája a legegyszerűbb típusok közé tartozik. A hosszényszögű lapban két négyszög mélyedés van, a felsőben van a két fiú mellképe, az alsóban az írás; sem architectonikus, sem másminemű díszítés nem enyhíti a kopárságot, melyre nem kellett külföldön előmintát keresni.

17. tábla. 46. szám. Julia Utta és Anartus sírtábláján ugyanolyan kopár négyszögmélyedésben áll a két mellkép, de legalább a fölírtos lap keretes és a képes mező felső párkányán orom épül díszes rozettával és bőségszarvakkal.

17. tábla. 24. szám. Legközelebb áll hozzá Sabina, egy Trajanus vagy Hadrianus korabeli előkelő ur leány sírtáblája. Díszítésül hozzájárulnak az orom sarkain sima akroteriumok és az orom hajló párkányait kettős lécz kíséri, ellenben bőségszarvoknak a virág mellett nem jutott helyük és a rozetta jóval egyszerűbb.

18. tábla. 27. szám. Hadrianus korabeli síremlék, aedicula formájával, akanthuslevelű akroteriumokkal és rozettával az oromban. Jómódú polgáremberek ezután is a síremlékeknek ezt a formáját szeretik.

18. tábla. 22. szám. Hasonló, de jóval díszesebb Facundus és Octavia síremléke. Nemcsak az ormot támasztják meg oszlopok, de a fölírtos lapot is oszlopok szegélyzik, úgy hogy emeletes oszloposarnok homlokának a képét kapjuk. A fölírtos mező alatti tért delphinen nyargaló szárnyas geniusok díszítik, az oromban szőlőfürtöt bökdöső pávák jelentkeznek és az orom fölötti ezikkelyes sarkokat két tengeri állat tölti meg. Látni való, hogy a második század első évtizedeiben az idevaló kőfaragók már dúslakodnak síremlékek díszítésére használható oly domborművek mintáiban, melyek a római imperiumban szelvében élnek.

19. tábla. 26. szám. Nem kevésbé díszes Ingenua sírtáblája, melynek készítője nem érte be az oszlopok kétemeletes elrendezésével, hanem az elhúnyt félkörzárású fülkéje mellé még két más fülkét csatolt s így felül négy oszlopú homloksort kapott. Mindegyik oldalas fülkébe egy-egy fátylós ifjút állított, s az oromban a keresztezett farkú delphinnek régies motívumát ismételte, legalul díszedényt faragott ki kétfelé hajló hedera ágakkal, sőt aprólékos díszítő ösztönével az oszloptövek fölületét is válto-

zatosan díszítette, sőt a két harántos gerendát zig-zeg vonalakkal borította.

E. Egész alak a mellkép helyén.

19. tábla. 7. szám. Mestrius macedoniai származású altisztet egész alakban és teljes díszében ábrázolta a kőfaragó. A halott görög szülőföldjén dívó izlés lehetett irányadó altisztai társaira, mikor az imago helyett teljes alakját faragtatták ki. A múzeum korai emlékei közt csupán még egy oly eset van, mikor a halott egész alakú ábrázolásban szerepel: Lucus veteranus síremléke (C. I. L. 10500), a ki szintén görögföldi származású volt, Tessalonikét nevezi meg szülővárosának. Tehát indokolt H. Hofmann föltevése, hogy az egész emberi alak typusa Görögországból származik. Mestrius emlékének az architektúrája ily származás mellett látszik tanuskodni. Más alkalommal is (9. tábla 62. sz.) mikor okunk volt görög származásról szólni, láttunk ormós aciculába helyezett féllíves fülkét.

F. Belföldi barbár nők síremlékei.

Az előbbieken volt alkalmunk egyik-másik esetben tapasztalni, hogy a belföldiek a segédszoborbeli lovasok, római polgárok, peregrinusok, vagy szabadonboesájtottaknál dívó síremlékek egyik-másik idomát átvették.

A sorozat, melyet most foglalunk egybe, csupán belföldiek által használt típusokat mutat. Már 1880-ban volt alkalmam Rómer-Desjardin munkájával szemben a barbárok sajátos izléséről tanuskodó emlékeket egybeállítani¹⁾; most sokkal többet ismerünk és a barbár emlékek számával a változatok száma is gyarapodott. A nagy számból ezúttal csak nyolczat mutatok be, csupán olyanokat, melyek valószínűséggel legrégebb pannoniai emlékeink közé számítandók.

20. tábla. 34. szám. Comiumara emléke a legkezdetlegesebbek sorába tartozik. A kő nagyjából hosszénégyszögű és fölül félkörhajlású. A mélyített négyszögbe vésett fölirat és a félkörű kihajlás közötti téren beváltak egy félkörídomú lehajló sávot és sarokban megtört két egyenes vonalú sávot; a félkör nyilván torquest jelez, mely nem hiányzik belföldi barbár nők nyakán, a derékszögű bemélyített sáv a két kezét jelzi.

¹⁾ Arch. Ért. 1880. XIV. k. 308—346 képekkel.

20. tábla. 35. szám. Nemoratta emléke fölül csonka, de egyébként teljesen olyan mint Comiumaraé; csupán az a különbség van köztük, hogy a síriratot ezúttal vonalas keretbe helyezték és a kő idoma még annyira sem üti meg a szabályos hosszénégyszögöt, mint az előbbié.

21. tábla. 33. szám. Adnama sírköve a három közt a legkezdetlegesebb izlést képviseli. Még jellek sincs a körded kihajlás alatt, a föliratot sem mélyedésbe, sem vonalkeretbe nem foglalták, csupán a körded hajlású szél hosszában vonul egy mélyebben fekvő sáv szegély.

21. tábla. 68. szám. A csonka síremlék álló helyzetben mutat be pannoniai bennszülött asszonyt, fölül félkörűleg záródó fülkében. Fején sapkaféle dísz, melyről kendő csüng hátra, nyakát torques ékíti, karját kétrétű búbos karperecz, két kisebb fajta fibula ül a vállán, felső testét redő nélküli hosszú újjú öltöny borítja, melynek alján talán öv van és róla többretű kötényféle csüng le redős ruhája közepén. Arcza sérült, karjainak naívu ábrázolt anatómiája kevéssé sikerült, jobbáiban tartott valamit, balját mellére helyezi. Máskor is ábrázoltak álló helyzetben népies öltönyű bennszülötteket. A legjelentékenyebb ily emléket már az Arch. Ért. XIV. 1880. XXXIX. tábláján tettem közzé. Az a síremlék Szomorról való (Komárom m.) és rajta két nő meg egy bő köpenyű férfi sorakoznak egymás mellett.

22. tábla. 37. szám. Blatuna síremléke karosszékekben oldalt ülő belföldi hölgyet mutat. A magas oldalú támlásszék nem belföldi inventio, hanem a szék és rajta a nő elhelyezése századokkal megelőző görögföldi, különösen attikai síremlékeket juttat eszünkbe. A motívum is, a hogy a hölgy ékszerszekrénykéjével foglalkozik, attikai emlékeken kedvelt jelenet. A hölgyet teljes díszében látjuk magunk előtt. Az alatta lévő alacsonyabb mezőben ismétlődik a haladó kocsi, mely ezúttal magas, zárt ernyős szekér formáját ölti. Rajnavidéki síremlékeken karosszékekben akkor ülnek a nők, mikor az ágyon fekvő úr halottas toránál jelen vannak. (Klinkenberg Bonn. Jahrb. 902. I. tábla 8. és 9.) Lehet, hogy a pannoniai celták onnan vették legkövetlenebbül az ülő asszony motívumát.

22. tábla. 38. szám. A határozatlan nevű barbár nő ugyanolyan díszes öltönyben van ábrázolva, de kevésbé díszes karosszékben ül. A sírtábla felül sávokeretű csúcsesal végződik.

23. tábla. 36. szám. Aicca az asalusok törzséből való hölgy, e népségnél szokásos öltözetet mutatja; karosszéke nélkülözi az oldalas tagozást és a hátsó támlája csupán föllálló deszka idomát ölti. A kőfaragó képességének kezdetleges volta daczára meg tudja értetni a görög mintákból ismeretes nyílt ékszerszekrényke jelenlétét, midőn a hölgy kivett belőle egy korongos fibulát és mellére rakja. A kőnek fölfelé keskenyülő és körded zárású idoma volt, a bemélyített fülke is ilyen idomú, szegélyét csupasz sáv kíséri.

23. tábla. 40. szám. Sisiuna és családjabelieinek a síremléke három szemközt ülő belföldi nőt s egy kis gyermeket tüntet föl. A Nemzeti múzeumba Dunapenteléről legutóbb két más emlék jutott, melyen hasonlóan ülnek az ábrázolt egyének, tehát sejthető, hogy a szemközt ábrázolás sem volt szokatlan a mi vidékeinken. Emlékeztetnek a rajnai celta »matres« ábrázolásaira, más példát közöl Weynand (Bonner Jahrb. 1902. 205. I. 71. sz.), egy celta házaspár sírtábláján egészen hasonló ülő helyzetben jelentkeznek az elhunytak.

21. szám. (C. I. L. III. 3685 = C. I. L. III. 10249.)

10. szám. (C. I. L. III. 3565. sz.)

30. szám. (C. I. L. III. 3697.)

1. szám. (C. I. L. III. 3550.
= C. I. L. 10474.)

19. szám. (C. I. L. III. 6166.
= C. I. L. III. 10548.)

49. szám. (C. I. L. III. 3374.
= C. I. L. III. 10341.)

41. szám. (C. I. L. III. 3381.)

42. szám. (C. I. L. III. 3380.
= C. I. L. III. 10362.)

2. szám.
(C. I. L. III. 3286.)

3. szám. (C. I. L. III. 3679.)

57. szám. (C. I. L. III. 3647.
= C. I. L. III. 10589.)

58. szám.

59. szám.

4. szám. (C. I. L. III. 10514.)

53. szám.

60. szám.

61. szám.

62. szám.

63. szám.

55. szám. (C. I. L., III. 5409.)

18. szám. (C. I. L., III. 3366. sz. cí. C. I. L., III. 1687. lap.)

51. szám. (C. I. L. III. 3325.)

31. szám. (C. I. L. III. 3375.
 — C. I. L. III. 10342.)

45. szám. (C. I. E. III. 15151.)

43. szám.

12

04. szám.

13

36.

III. szám.

37.

54. szám. (Eph. Ep. II. 721. = C. I. L. III. 10604.)

13. szám. (C. I. L. III. 3322.)

52. szám. (C. I. L. III. 10354.)

29. szám. (C. I. L. III. 3695.)

46. szám. (C. I. L. III. 3598. — C. I. L. III. 10552.)

24. szám. (C. I. L. III. 3407.)

27. szám. (Arch. Ért. 1905. 228. l.)

29. szám. (C. I. L. III. 3691.)

6. szám. (C. I. L. III. 3689. =
C. I. L. III. 10901.)

7. szám. (C. I. L. III. 3530.)

34. szám. (C. I. L. III. 3690.)

35. szám. (C. I. L. III. 10571.)

33. szám. (C. I. L. III. 10952.)

68. szám.

37. szám. (C. I. L. III. 15153.)

38. szám.

36. szám.

40. szám. (C. I. L. III. 3593.
= C. I. L. III. 10544.)